بەها باڵاكان و ڕەنگدانەوەیان لە پەندی پێشینان‌دا
(پەندی پێشینانی شێخ محەممەدی خاڵ) بە نموونە

د. ئاسۆ عومەر مستەفا

بەشی کوردی- كۆلێژی زمان- زانكۆی چەرموو- هەرێمی كوردستان/ عێراق

پوختە:

ئەدەبی فۆلكلۆری كوردی یەكێكە لە ئەدەبە دەوڵەمەندەكانی جیهان و ناوچەكە، ئەمەش بەهۆی جوگرافیای كوردستان پێكهاتەی دانیشتوانەكەی و بارودۆخی ڕامیاری و كۆمەڵایەتی و كلتووری میللەتەكەمان و دواكەوتنی ئەدەبی نووسراوی كوردی. ئەم ئەدەبە ڕەنگدانەوەی هۆشیاری و بیروباوەڕ و ڕەوشت و عادات و تەقالید و ئاستی ڕۆشنبیری و شارستانییەتی ئەم میللەتەیە.

گرنگی توێژینەوەكە: پەندی پێشینان پایەیەكی بڵندی هەیە لەناو ئەدەبی فۆلكلۆری كوردیدا، نیشاندەری ئاستبەرزی ئەدەبی و ڕۆشنبیری و كلتووری وكۆمەڵایەتی ئەم میللەتەن. هەرئەم هۆیەش وایكردووە ئێمەش توێژینەوەكەمان تەرخان بكەین بۆ ڕەنگدانەوەی بەها باڵاكان لە پەندی پێشینانی كوردیدا.

سنوری توێژینەوەكەمان: كتێبی (پەندی پێشینانی شێخ محەممەدی خاڵ)ە. نووسەر ژمارەیەكی باش پەندی پێشینانی كۆكردووەتەوە. ئێمەش بۆ ئەوەی سنووری توێژینەوەكەمان دیاریكراوبێت تەنها ئەم بەرهەمەمان هەڵبژارد.

لە توێژینەوەكەدا میتۆدی وەسفیی شیكاریمان بەكارهێناوە، لەسەرەتادا میتۆدی وەسفی بۆ خستنە ڕووی لایەنی تیۆری و پاشان میتۆدی شیكاری بەكارهێنراوە بۆ شیكردنەوەی پەندەكان و دەرخستنی بەها باڵاكانی ناو پەندەكان.

توێژینەوەكەمان لە چوار بەش پێكهاتووە: بەشی یەكەم (تیۆریزەی چەمكەكانی توێژینەوەكە) لە سێ تەوەر پێكهاتووە:تەوەری یەكەم: (**بەها باڵاكان**) باسی بەها و بەها باڵاكان دەكات. تەوەری دووەم (پەندی پێشینان)و تەوەری سێیەم: (**كتێبی (پەندی پێشینان)ی شێخ محەممەدی خاڵ**).بەشی دووەم(بەهای ئیستاتیكیی پەندی پێشینان) ئەو بەها ئیستاتیكییانە ڕووندەكاتەوە، كە لە پەندی پێشیناندا ڕەنگی داوەتەوە و بوونەتە هۆی ئەوەی ئەم پەندانە جوان و چێژبەخش و سەرنجڕاكێش بن و ئەم بەشە لە سێ تەوەر

پێکهاتووه: تەوەری یەکەم (شێوازی پەندی پێشینان) لێرەدا ئەو جوانییانە دەخرێنەڕوو کە پێشینان لەڕێگەی زمانی پەندەکانەوە بەرجەستەیان کردووە. تەوەری دووەم (مۆسیقای پەندی پێشینان) ئەو ئاواز و کێش و سەروایە رووندەکاتەوە کە جوانی و ڕازاوەییان بە پەندەکان بەخشیووە. تەوەری سێیەمیش (ڕەوانبێژی پەندی پێشینان) لەبەرئەوەی پەندی پێشینان چڕکراوەی ئەزموون و هەڵوێستێک، یان لە چیرۆکێکەوە وەرگیراوە، بۆیە کورت و پوخت کراوەتەوە و (کورتبڕی تێدا کراوە) و بەشێوەیەکی هونەری گوتراون بۆ ئەوەی لە ئاوەزی تاکەکانی کۆمەڵدا پارێزراو بن.

بەشی سێیەم (بەها کۆمەڵایەتییەکانی پەندی پێشینان) کە لەم تەوەرانە پێکدێت: تەوەری یەکەم (بەها بیری و هزرییەکان لە پەندی پێشیناندا)، بیروباوەڕ و تێڕوانینی پێشینان دەربارەی ژیان و بوون و مرۆڤایەتی و ئافرەت و ... دەخاتەڕوو. تەوەری دووەم (بەها ڕەوشتی و ئاکارییەکان لە پەندی پێشیناندا) ئەو پەندانە شیدەکاتەوە کە ئاراستەی ڕەوشت و ئاکاری تاکەکانی کۆمەڵ دەکەن. بەشی چوارەمیش (بەها ئایینییەکان لە پەندی پێشیناندا) ڕەنگدانەوەی بنەما نەگۆڕەکانی ئاینی ئیسلام وەک بیروباوەڕ، تێڕوانین، ئاکار و ڕەوشت و ... لە پەندی پێشیناندا دەخاتە بەر باس.
ئەنجامەکانیش لە کۆتاییدا بە چەند خاڵێك خراوەتەڕوو.

پەیڤێن سەرەکی: *بەها باڵاکان، پەندی پێشینان، بەهای ئیستاتیکی، بەهای کۆمەڵایەتی، بەهای ئاینی.*

بەشی یەکەم: تیۆریزەی چەمکەکانی توێژینەوەکە

تەوەری یەکەم: بەها باڵاکان:

بەهاکان ڕۆڵێکی گرنگ لە ژیانی مرۆڤ پێکدەهێنن و دەبنە وەڵامدەرەوەی هەست و هۆش و بیروباوەڕ و بنەمای پێکهاتەی کەسایەتی مرۆڤ. هەر بۆیە مرۆڤ زۆر گرنگیان پێدەدات و هەوڵدادات لە خۆیدا بەرجەستەیان بکات؛ بۆ ئەوەی کەسێکی ویستراوی کۆمەڵایەتی بێت و ڕێز و شکۆی لە ناو کۆمەڵگەدا پارێزراو بێت. ((بەهاکان بریتین لە کۆمەڵێ پێوەر و بنەما، یان ڕێکخستن و ڕێکاری ڕەفتاری کە مرۆڤ دەیان گرێتە بەر، بەپێی ڕێککەوتنی کۆمەڵایەتی و بیروباوەری مرۆڤایەتی هاتوونەتە دی))(ناز ئەحمەد سەعید، ٢٠٢١، ٥٢) ئەم بەهایانە ڕێژەیین و لە کۆمەڵگەیەکەوە بۆ کۆمەڵگەیەکی تر لە شوێنکاتێکەوە بۆ شوێنکاتێکی تر جیاوازن. چونکە (بەها؛ ئامانج یان پێوەری بڕیارێکی زانراوە کە خاوەن چەسپاوییەکیڕێژەییە، تاک یان کۆمەڵ لەڕۆشنبیری و سەردەمێکی دیاریکراودا پێوەی پەیوەست دەبن، تا بەهۆیەوە ویستراو و نەویستراو لە شتەکان و هەڵوێستەکان و جۆرەکانیڕەفتاردا دیاری بکەن)(عومەر ئیبراهیم

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

عەزیز،٢٠٠٢: ٤٧]هەروەها ئەم بەهایانە بەپێی کات و سەردەم و ژینگەی کۆمەڵایەتیی و ڕۆشنبیریی گۆڕانیان بەسەردا دێت و هەر کۆمەڵگەیەکیش هەوڵدەدات ئەم پێوەر و بنەمایانە بەسەر تاکەکانیدا بسەپێنێت، کە کۆنەست (نائاگایی گشتی) پەسەندی دەکات؛هەر وەک (کارڵ گۆستاف یۆنگ)ی زانای دەروونزانیی ئاماژەی پێدەدات.

بەها باڵاکانیش وەک بەشێکی گرنگی بەهاکان ڕۆڵێکی گەورەیان هەیە لە بەرجەستەکردنی کەسایەتییەکی بەرزی کۆمەڵایەتی و مرۆڤ هەرچەندە زیاتر گرنگیان پێبدات؛ ئەوەندە زیاتر لەناو کۆمەڵگەدا ویستراو دەبێت. مرۆڤ لەڕێگەی ئەم بەها باڵایانەوە هەوڵی ڕەنگرێژکردنی پەیوەندییەکانی لەگەڵ تاکەکانی کۆمەڵدا دەکات و ڕۆڵی هەیە لە ئاسوودەیی و ئارامی مرۆڤ و ئەگەر مرۆڤ پابەندی ئەم بەها باڵایانە بوو، ئەوا بە تێپەڕبوونی کات دەبنە بەشێکی دانەبڕاوی کەسایەتییەکەی و هەرگیز دەستبەرداریان نابێت. هەروەها بەها باڵاکان دەبنە هۆی ئەوەی بیرکردنەوە و بڕیارەکانی مرۆڤ ئەرێنی بن، وەکو بەها ئیستاتیکییەکان، بەها هزرییەکان، بەها کۆمەڵایەتییەکان، ...

تەوەری دووەم: پەندی پێشینان:

پەندی پێشینان بەشێکە لەو کەلەپوورە نەتەوەیی‌یەی کە هەموو نەتەوەکانی جیهان شانازی پێوە دەکەن و بە بەرهەمێکی بە نرخی نەتەوەیی دەزانن. (پەندی پێشینان فەلسەفەی ژیان و دەنگی تاقیکردنەوەی جیهان و بەری ڕەوانبێژی بەلیغانە، کە باووباپیران لە هەزاران ساڵەوە بە کەلەپوورێکی وێژەیی بۆیان بەجێ هێشتووین تا بیان کەین بە ئاوێنەی باڵانما بۆ خۆمان)(شێخمحەمەدی خاڵ، ٢٠٠٧، ل٨) کەواتە گرنگی پەندی پێشینان ئەوەیە کە مێژووییەکی کۆنی هەیە و بەرهەمی هونەردۆستانە. بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا پێویستە پەندی پێشینان لە چەند وشەیەکی کورت و پوخت پێک بێت و مانایەکی قوڵی هەبێت.

عەلائەدین سەجادی سەبارەت بە پەندی پێشینان دەڵێ: (پەندی پێشینان عیبارەتن لە چەند قسەیەکی کورتی کوردی پێکەوە نوسێنراون، مەعنایەکی بەرزیان تێدایە. لە زەمانێکی زۆر کۆنەوە کەوتوونەتە سەر زمانی کوردی، چۆنیەتی ژیان و ڕەوشت و بیروباوەڕیان– چە لەباری سیاسی و کۆمەڵایەتی چە لەباری ڕەوشتی خێزانی و کەینوبەینی ژیانی تێکڕایی، چە لەباری دەوڵەمەندی و هەژاری و پایەی دنیاییدا – نیشان ئەدەن) (عەلائەدین سەجادی، ١٩٥٢، ١٠٦)بەمجۆرە پەندی پێشینان دەبنە بەڵگەنامەی چۆنیەتی ژیان و ڕەوشت و بیروباوەڕخوڕەوشت و دنیابینی نەتەوە لە سەردەمە کۆنەکاندا.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

شێخ محەممەدی خاڵیش دەڵێ: (پەندی پێشینان بیرێکی جوان و پورتەوێکی دەروونە هەندێ جار هەڵئەقوڵێ لە دڵێکی ئاوەدانەوە، بۆ سەردەم و زوبانێکی ڕەوان لە کاتی دووان، یان دوای ڕووداوێک کە ڕوو بدات، لە پاشان زۆر بە خێرایی دەماودەم ئەکەوێ و بڵاو ئەبێتەوە وە پشتاوپشت ئەگێڕدرێتەوە لەبەر جوانی و ڕێک وپێکی خۆی، تا نموونەی ئەو شتەی کە پەندەکەی تیا وتراوە ڕوو ئەداتەوە، ئەو حەلە خاوەن مەبەست پەندەکە دەخوێنێتەوە بۆ بەهێزکردنی قسەکەی یا ڕووناک کردنەوەی باسەکەی) (شێخمحەممەدی خاڵ، ٢٠٠٧، ل٨).

کەواتە دەتوانین بڵێین پەندی پێشینان ئەو دەربڕینە هونەرییە کورتانەن کە مێژوویەکی کۆنیان هەیە و بەرهەمی زادەی مرۆڤە ئەدەب دۆستەکانی نەتەوەن و واتایەکی قوڵیان هەیە و ڕەنگدانەوەی باری ژیان و ڕەوشت بیروباوەڕ و ئاستی ڕۆشنبیری و پێشکەوتنی کۆمەڵگان و بەو مەبەستە وتراون تاکو نەوەکانی دواتر لە ژیانی خۆیاندا سوودیان لێ وەربگرن.

تەوەری سێیەم: کتێبی (پەندی پێشینان)ی شێخ محەممەدی خاڵ[٢١].

ئەم بەرهەمە بۆ یەکەمجار لەساڵی ١٩٥٧ بڵاوکراوەتەوە. تائێستا چوار جار چاپکراوەتەوە: چاپی دووەم لە ساڵی (١٩٦٩) چاپی سێیەم لە (٢٠٠٠) و چاپی چوارەم لە (٢٠٠٧).یەکێکە لە بەرهەمە گرنگەکانی نووسەر و تا ئێستا چەندین جار چاپکراوەتەوە. ئەم کتێبە پرۆژەی کۆکردنەوەی سەرجەم پەندەکانی ناوچەی سلێمانییە و توانیویەتی ژمارەیەکی باش پەندی ئەم ناوچەیە کۆ بکاتەوە. هەروەها لە پەراوێزیشدا بەشێوەیەکی کورت چیرۆکی پەندەکە و شیکردنەوەی بۆ پەندەکان و شێوە و شوێنی بەکارهێنانیان کردووە.

نووسەر لە کتێبەکەیدا (٤٤٩٦) پەندی کۆکردووەتەوە، کە بەپێی ڕێکخستنی (ئەلفبێ) ڕێکخراون. هەروەها نووسەر چۆن پەندەکانی بیستووە ئاوا تۆماری کردووە و لەم لایەنەوە ئەمانەتی زانستی پاراستووە، هەروەها بەشێک لە پەندەکان بەپێی گێڕانەوە و شوێنی گێڕانەوە هەمان ناوەڕۆکیان هەیە بەڵام لە دەربڕیندا جیاوازییەکی کەم هەیە، کە ئەم پەندانە تا ڕادەیەک دووبارەن. ئەوەی جێگای تێڕامانە نووسەر جیاوازی لەنێوان پەند و ئیدیۆم و قسەی نەستەقدا نەکردووە و هەموویانی لەژێر ناوی پەندی پێشیناندا کۆ کردووەتەوە.

عیزەدین مستەفا ڕەسووڵ بڕوای وایە ئەم بەرهەمە لە سەرجەم ئەو بەرهەمانەی لەم بارەیەوە نووسراون فراوانتر و کۆکتر و هەمەڕەنگترە. نرخێکی گەورەی کۆمەڵەی پەندی

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

پێشینانەکەی خاڵ لەوەدایە، کە زۆر بە دوای ئەم چیرۆکانەدا گەڕاوە و زۆری پەندەکانی بردووەتەوە سەر سەرچاوەکەی. (عیزەدین مستەفا ڕەسووڵ، ٢٠١٠، ٨٥-٨٩)

بەشی دووەم: (بەهای ئیستاتیکیی پەندی پێشینان):

بەها ئیستاتیکییەکان یەکێکن لەو بەها باڵایانە،کە لە بنەما سەرەکییەکانی داهێنانی ئەدەبین و ڕۆڵێکی سەرەکی دەبینین لە پێکهێنانی ئاستی هونەری و بەخشینی چێژ و خۆشی بە پەیاموەرگران. هەر بۆیە بەدرێژایی مێژوو گرنگییەکی زۆر بەم لایەنە دراوە، ئەگەرچی بە پێی کات و سەردەم و شوێن و ژینگەی کۆمەڵایەتی گۆڕانیان بەسەردا هاتووە، بەڵام هەرگیز بایەخی خۆیان لەدەست نەداوە، ئەمەش لەبەر ئەوەی هەستی جوانیناسی یەکێکە لەو هەستانەی مرۆڤ لەگەڵ لە دایکبوونیدا لەدایک دەبێت و لەگەڵ گەورەبوونیشیدا گەشە دەکات و دەبێتە ڕەهەندێکی قوڵی کەسایەتییەکەی. مرۆڤ گرنگییەکی زۆر بەم هەستەی دەدات و دەبێتە هۆی ئاسوودەیی دەروونی و چێژ و خۆشی وەرگرتن. هەر بۆیە هەمیشە لە بڕیاردانەکانیدا ڕەچاوی دەکات و هەندێک جاریش دەیکاتە تەنها بنەمای بڕیاردانەکانی سەبارەت بە مرۆڤ و سروشت و ژینگە و پێداویستییە مرۆییەکانی.

ئەم تەوەرە ئەو بەها ئیستاتیکییانە ڕووندەکاتەوە، کە لە پەندی پێشیناندا ڕەنگیان داوەتەوە و بوونەتە هۆی ئەوەی ئەم پەندانە جوان و چێژبەخش و سەرنجڕاکێش بن. ئەم بەشە لە سێ تەوەر پێکهاتووە:

تەوەری یەکەم: (شێوازی پەندی پێشینان):

شێوازی پێکهاتن ڕەهەندی بنەڕەتی پێکهێنانی ئیستاتیکای دەقی ئەدەبییە. دەنگەکانی زمان؛ وشە و گرێ و ڕستەکان دەبنە بەردی بناغەی داهێنانە هونەرییەکان. ئیستاتیکای دەق لە چۆنیەتی بەکارهێنانی زمان و شێوازی داڕشتن و چنینی وشە و زاراوەکان لەگەڵ یەکتردا پێکدێت. بێگومان بۆ ئەوەی دەقێک لە قسەی ئاسایی دەربچێت و ببێتە دەقێکی ئەدەبی ئەوا پێویستە پەیڕەوی شێوازێکی تایبەت بکات، بەتایبەتی (هەڵبژاردنی کەرەستە زمانییەکان و گرنگیدان بە دروستکردنی ڕستەی کاریگەر، کە فشار بخاتەسەر خوێنەر و سەرنجی بۆ مەبەستێکی دیاریکراو ڕابکێشێت. ئەو هەڵبژاردنانەش چ لە ئاستی فەرهەنگدا بێت بۆ بەکارهێنانی وشەیەکی دیاریکراو... یان لە ئاستی ڕێزماندا بێت وەک هەڵبژاردنی ڕستەیەک لەنێوان ڕستەکانی تر)(محەمەد عەبدلکەریم ئیبراهیم، ٢٠١٢، ٦٥)و شێوازی گونجانیان لەگەڵ یەکتر، هەروەها ئاواز و بەرجەستەکردنی مۆسیقای دەنگ و وشە و ڕستەکان و چۆنیەتی بەکارهێنانی هونەرەکانی

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

ڕەوانبێژی (لێکچواندن و ڕەگەزدۆزی و دژیەک و خوازە و خواستن و درکە) و وێنەی هونەری و دروست کردنی هارمۆنییەتی تەواو لەنێوان سەرجەم ئەم بەش و پێکهاتانەی دەقەکە.

زمان لە پەندەکاندا لە ئاستێکی هونەری بەرزدایە. ئەو زمانەی لە پەندی پێشیناندا بەکارهاتووە زمانێکی کوردی پاراوە، ڕەگ و ڕیشەی لە زمانی خەڵکی ناوچە دوورەدەستەکانی کوردستان وەرگرتووە، پڕن لەو وشە و زاراوانەی کە بە ڕەسەن کوردین و شێوازی پێکهاتنیشیان هەر شێوازی قسەکردنی خەڵکی گوندەکانە. بۆ نموونە پەندی (**قسە بیگێژە ، بیبێژە ، بیوێژە**(٢٨٦)بەشێوازێکی ئەدەبی جوان داڕێژراوە و لەهەمان کاتدا سەجەم وشەکانی وشەی ڕەسەنی کوردین لە ژینگەی گوندنشینی کوردەوە وەرگیراون، چونکە کاتێک جوتیار گەنمەکەی دەدوریتەوە دەیکاتە خەرمان، پاشان دەبێت بیکوتێت و دواتر بیگێژێت بۆ ئەوەی دان و کایەکەی لە یەکتر جیا بکاتەوە. پاش ئەوە بیبێژێت بۆ ئەوەی گەنمەکە لە مرۆر و پیسی پاک بکاتەوە و ئامادەی بکات بۆ بەکارهێنان، کە ئەم کردارانەش ئەرک و ماندووبوون و کاتی دەوێت. پێشینانیش ئەم پرۆسەیەیان وەرگرتووە بۆ قسەکردن و ئامۆژگاری خەڵک دەکەن پێش ئەوەی قسەبکات بە وردی بیری لێ بکاتەوە و وشە و دەربڕینەکان بژار بکات و پاشان دەریان ببڕێت بۆ ئەوەی کەمتر هەڵە بکات. پەندی (**کشە کشە پۆپنەڕەشە، میوان شەوێ دوو شەو خۆشە**(٣١٦)شێوازێکی زۆر جوانی هەیە و لەڕووی داڕشتنەوە ئەدەبییانەیە، جگە لەوەی ئاوازێکی ڕەوانی هەیە و خاوەن کێش و سەروایە؛ ئاوازێکی ناوەوەیی جوانیشی تێدایە، کە دەنگی (ش) بەرجەستەی دەکات. هەروەها

سەرجەم وشەکانیشی ڕەسەنی کوردین و لە ژینگەی گوندنشینانەوە وەرگیراون و ناوەرۆکەکەشی باسکردنی ڕەفتارێکی کۆمەڵایەتییە و فێرمان دەکات لە میوانداریدا ڕەچاوی بارودۆخی خانەخوێ بکەین و زۆر نەمێنینەوە.

پەندی (**دنیا گوڵێکە ، هەر دەمە لە چەشنێکە**(٢٠٧) شێوازێکی جوانی هونەری تێدا بەکارهێنراوە. سەرەتا دنیا بەگوڵ چوێنراوە. گوڵ و گوڵزار هەستێکی خۆش و پڕ لە ئارامیت پێ دەبەخشێت و لە ڕووی دەروونییەوە ئاسوودەت دەکات. بەشی دووەمی پەندەکەش وەک تەواوکەری بەشی یەکەم پێمان دەڵێت ئەم گوڵە هەر دەمەی چەشنێک خۆی دەنوێنێ، کە بریتییە لە وەرزەکانی ساڵ و بە هەمووشیان جوانی و ڕازاوەییەکە زیاتر دەکەن. هەروەها پەندی (**ئەگەر گوڵ نیت ، دڕکیش مەبە** (٣٢) هەمان شێوازی کاریگەری تێدا بەکارهاتووە. سەرەتا داوا دەکات مرۆڤ وەک گوڵ ببێتە مایەی پەخشکردنی جوانی و ئاسوودەیی دەروونی وبۆنخۆشی و خۆشبەختی بۆ کۆمەڵگە، ئەگەر نەیتوانی وەکو گوڵیش وابێت، ئەوا وەکو دڕک نەبێتە هۆی ئازاردان و خەمبارکردنی تاکەکانی کۆمەڵ.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

پەنـدی پێشـینان جـگە لە وشـە و زاراوەی کـوردی، کە زۆریـنـەی پەنـدەکان پێکدەهێنن، کۆمەڵێـک وشـە و زاراوەی بێگانەشـی تێـدایە، کە زۆرینەیـان وشـە و زاراوەی عەرەبین لەگەڵ کەمێک فارسیدا. ئەمەش کۆمەڵێک هۆکاری هەیە کە گرنگترینیان ئەوەیە زۆرینـەی میللەتـی کـورد موسـڵمانن و پابەنـدی ئـاینی ئیسلامن، ئەمەش وای کـردووە بەهۆی ئەم ئـاینەوە کە بە زمـانی عەرەبییە ئەم وشە و زاراوانە لە پەندەکاندا ببینـرێن، بەڵام دەبێت ئەوە بزانین کە ئەم وشانە تـا ڕادەیەک هەمـوو کوردێک لێی تێدەگات و تێکەڵ بە زمان و کولتووری کوردیی بووە. پەندی (**قسەی پێشینان وەک نەقشی دیوار وایە**(٢٨٨) ئەم پەندە وێنەی تـابلۆیەکی هونەریمان لە ڕێگەی لێکچواندنەوە بۆ دەکێشێت، کە هەمـووی جوانی و ڕازاوەییە. چواندنی قسەی پێشینان بە نەخشی سەر دیوار (بەرد) بەو واتـایە دێت کە ئەم قسانە ئەزموونێکی ورد و ناوەڕۆکێکی بەرز و بڵندیان تێدایە بە تێپەڕبوونی کات بەهای خۆیـان لەدەسـت نـادەن. لە پەنـدەکەدا وشـەی (نەقـش)ی بەڕەگەز عەرەبـی هـاتووە، بەڵام بەشـێوەک لەنـاو زمـانی کوردیـدا تـواوەتەوە، کە هەمـوو کەسـێک بە باشـی تێیـدەگات. هەروەها پەندی (**شەرابی دەستی دولبەر ، خۆشترە لە ئاوی کەوسەر**(٢٦٤) بە شێوازێکی جوان و ڕازاوە دەیەوێت باسی عیشق و خۆشەویستیمان بۆ بکـات، ئەم پەندە پڕە لە شیعرییەت، کە ئەزموونێکی زۆری تێدا چڕکراوەتەوە و پێمان دەڵێت کە پێویستە عاشقانە بژین و عیشقی ڕاستەقینە دنیامان بۆ دەکاتە بەهەشت. هەروەها لەڕێگەی سەرواوە ئاوازێکی سەرنجڕاکێشی بۆ دروستکراوە. لەم پەندەدا وشەکانی (شەراب و کەوسەر)ی عەرەبی بەکارهاتووە، کە

خراونەتە ژێر ڕکێفی یاساکانی دەنگسازی زمانی کوردییەوە و شێوەی گۆکردن و نووسـینی بە کـوردی کـراوە و تـاکی کوردیش بە ئاسـانی لێـی تێـدەگات. بەشێوەیەکی گشـتی شـێوازی دروسـتکردنی پەنـدی پێشـینان شـێوازێکی جـوان و سەرنجڕاکێشـە و شیعرییەتی تێدایە و لە ڕووی زمانیشەوە زمانێکی سادە و ساکار و بێ گرێ و گۆڵی تێدا بەکارهـاتووە و بەزۆری وشـە و زاراوەکـانی ڕەسـەنی کـوردین و لە ژینـگەی گوندنشـینانەوە وەرگیـراون، لەگەڵ ئەوەشـدا زۆر بە کەمـی وشـە و زاراوەی بێگانەشـی تێـدایە کە بەهـۆی دراوسـێیەتی و ئـاینەوە هـاتوونەتە نـاو زمـانی کـوردییەوە و زیـاتر پەنـدەکانیان دەوڵەمەنـد کردووە.

تەوەری دووەم (مۆسیقای پەندی پێشینان):

مۆسـیقا بنەمـای سـەرەکی پێکهێنـانی شـیعرییەت و جـوانی و ڕازاوەیـی دەقە.مـرۆڤ پەیوەندییەکی ڕوحـی لەگـەڵ مۆسـیقادا هەیـە و تێکـەڵ بـە هەسـت و هۆشـی دەبێـت و کاریگـەری لەسـەر دادەنێت و چێژی پێ دەبەخشێت، مـرۆڤ هەر لە سـەرەتاکانی دەربڕینـە ئەدەبییەکانیـدا بەتایبـەتی لـە شـیعردا ئـاوازی وەك بنەمایـەکی سـەرەکی دەقەکـەی

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

بەکارهێناوە.ئەم تەوەرە بەشێوەیەکی گشتی ئەو ئاواز و کێش و سەروایە ڕووندەکاتەوە کە جوانی و ڕازاوەییان بە پەندەکان بەخشیووە. لەبەرئەوەی پەندی پێشینان دەچنە خانەی پەخشانی هونەرییەوە، هەربۆیە بەپێی بنەماکانی پەخشان مامەڵەی لەگەڵ دەکەین. پەندی پێشینان بۆ ئەوە وتراون ببنە ڕێنیشاندەر و ئامۆژگاریکەری نەوەکان و بۆئەوەی باشتر لە بیر و زەینی مرۆڤدا بمێننەوەهەوڵدراوە بە شێوازێکی هونەری دابڕێژرێن و بەرگی جوانی و ڕازاوەییان بە بەردا بکرێت و بچنە خانەی (پەخشانی ئاوازدار)ەوە.

پەخشانی ئاوازدار: ئەو پەخشانەیە بەپێی بنەماکانی کێش و سەروا، کێش یاخود سەروا یان هەردووکیان (کێش و سەروا)یان تێدا بەکارهاتووە، کە لەهەندێک شوێندا بەتەواوی لە شیعر نزیک دەبنەوە. یاخود لە ئەنجامی گونجان و هاوئاوازیی دەنگەکانیزمانەوە ئاوازێکی ناوەکی جوانیان بەرجەستە کردووە. بە گشتی ئەو کێشەی لە پەندی پێشینانی کوردیدا بەکار هاتووە (کێشی پەنجەی خۆماڵی)یە و سەرواکەش بە شێوەیەکی گشتی یان (جووت سەروا) یان (سەروای کۆپلە)یە، کە لە گۆرانی فۆلکلۆری و شیعری میللی کوردیدا بەکارهاتوون. پەخشانی ئاوازداریش بۆ ئەم جۆرانەی لای خوارەوە دابەش دەبێت (شفیق یوسف البقاعی، ١٩٨٥، ص ٢٢٦-٢٢٧):

١- پەخشانی نەخشێنراو (السجع المرصع): دوو ڕستەیان زیاتری بەدوواییەکدا هاتوو هاوکێش و هاوسەروان. ئەم جۆرەی پەخشان لەڕووی ئاوازەوە هاوتای شیعری میللییە، یان زۆر لە شیعرەوە نزیکە. (عیزەدین مستەفا ڕەسووڵ) لەم بارەیەوە دەڵێ: (پەندی پێشینان و قسەی نەستەق، بەزۆرتر قسەی گەلە و خاوەنەکەی دیار نییە، بەڵام زۆرجار هەیە نیوە هۆنراوەیەک، یا بەیتێکی تەواوی شاعیرێک دەکەوێتە سەر زمان و دەبێ بە پەند)(عیزەدین مستەفا ڕەسووڵ، ٢٠١٠، ٨٧) لە پەندی پێشینانی کوردیدا کێشە خۆماڵییە کوردییەکانی شیعری فۆلکلۆری تێدابەکارهاتووە، بە تایبەتی کێشەکانی (٧ ، ٨ ، ١٠) بڕگەیی. بۆ نموونە:پەندی (ئادار نارِوا بەبێ دۆ ، نیسان نارِوا بەبێ جۆ (١٣) کێشی هەر کەرتێک (٧) بڕگەیە و دابەشبوونی بڕگەکانی هەر کەرتێک (٤+٣)ە، وشەکانی سەرواش بریتین لە (دۆ ، جۆ). هەروەها پەندی (**ئۆخەی ئۆخەی لە منێ ، مێردە وتی چڵمنێ ، گا دەرکە لە هەرزنێ** (٢٥) لە سێ کەرت پێکهاتووە، کێشی هەر کەرتێک (٧) بڕگەیە و دابەشبوونی بڕگەکانی هەر کەرتێک (٤+٣)ە، وشەکانی (منێ، چڵمنێ، هەرزنێ) سەروای پەندەکەیان پێکهێناوە.پەندی (**تاوێ گەش ئەبمەوە ، تاوێ ڕەش ئەبمەوە**(١٣٣)بەهەمان شێوەی پەندی پێشوو کێشەکەی (٧)بڕگەییە، بەڵام دابەشبوونی بڕگەکانی هەر کەرتێک (٣+٤)ە. هەروەها وشەکانی سەروا بریتین لە (گەش ، ڕەش)، بەڵام لایەنێکی جیاوازی ئەم پەندە لەگەڵ پەندەکانی پێشوو ئەوەیە، کە وشەی (ئەبمەوە) لە هەردوو کەرتەکەدا (پاش سەروا)ن، بەمەش ئاوازی پەندەکە جوانتر و

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

ڕازاوەتر بووە. هەروەها پەندی (**هەتا گندۆر گندۆر بوو، خزمی مە گەلەک زۆر بوو، گندۆر هاتە برانێ، خزم هاتە قرانێ**(٤٢٧)ئەگەرچی لەڕووی کێشەوە (٧) بڕگەییە و دابەشبوونی بڕگەکانی هەر کەرتێک (٤+٣)ە، لەڕووی سەرواوە هەر دوو کەرت و سەروایەکیان هەیە. وشەی سەروای کەرتی یەکەم و دووەم بریتییە لە (گندۆر ، زۆر) و وشەی (بوو)ش دەبێتە پاش سەروا. وشەی سەروای کەرتەکانی سێیەم و چوارەم بریتییە لە (برانێ ، قرانێ) کە جیاوازن لە سەروای کەرتەکانی یەکەم و دووەم و بەمەش زۆر لە شیعری فۆلکلۆری نزیک دەبێتەوە و ڕازاوەتر بووە.

پەندی (**ئەگەر خلە مالی ئەکرد ، لە مولکی خۆی گالی ئەکرد** (٣٠)کێشی (٨) بڕگەیی (٤+٤)ی تێدا بەکارهاتووە، سەواکەشی بریتییە لە (مالی ، گالی) و وشەی (ئەکرد)یش دەبێتە پاش سەروا. هەروەها پەندی (**بلا ڕێ بێ ، بلا دیر بێ ، بلا کچ بێ ، بلا پیر بێ**(١٠٠)بە

هەمان شێوەی پەندی پێشوو کێشی (٨) بڕگەیی (٤+٤)ی تێدا بەکارهاتووە، بەڵام هونەرکاری تێدا بەکارهاتووە، چونکە جگە لەسەروای کەرتەکان کە بریتین لە (دیر ، پیر)و وشەی پاش سەروای (بێ) لە هەمان کاتدا هەر کەرتێکیش لەناو خۆیدا لەڕێگەی وشەی (بێ)وە سەروایەکی تری هاوشێوەی پاش سەرواکەی بۆ دروست کراوە کە پێکەوە ئاوازێکی جوانیان پێکهێناوە.

ئەوەی زیاتر تێبینی دەکرێت ئەو پەندانەی کێشی (١٠) بڕگەیی (٥+٥) یان تێدا بەکارهاتووە زۆرینە پێکدەهێنن، ئەمەش لەبەرئەوەی بڵاوترین و باوترین کێشی فۆلکلۆر و میللی کوردییە و شاعیرانی شێوەزاری گۆرانیش بە بڵاوی بەکاریان هێناوە و ئاوازێکی جوان و ڕەوان پێکدەهێنێت. پەندی (**دۆ بدە بە بێ دۆ لای وایە ماستە ، پەنجەی بۆ ئەبا بزانێ ڕاستە** (٢١٤) کێشی (١٠)بڕگەیی، وەستان لە ناوەڕاستە (٥+٥)، وشەکانی سەرواش بریتین لە (ماستە ، ڕاستە) هەروەها پەندی (**مەلا مەلایت بنێ بە تاقۆ ، بنیشە وەلای گەمە و مەزاقۆ**(٣٨١) شێوازێکی ئەدەبییانەی هەیە و داوا دەکات مەلا و پیاوانی ئاینیش هەندێ کات بە یاری و گاڵتەوگەپ و خۆشی بەسەربەرن، چونکە ئەوانەش پێویستن بۆ ژیانی مرۆڤ و دەبنە مایەی ڕەوینەوەی خەم و خەفەت و ئازارەکانی مرۆڤ. کێشەکەی(١٠)بڕگەیی (٥+٥). و سەرواکەشی بریتییە لە (تاقۆ ، مەزاقۆ). پەندی (**چوالە درۆزن ، بەلالووک عەیار ، هەنار گوڵی گرت بەهار هەی بەهار** (١٥٦) بەشێوازێکی جوان داڕێژراوە، وێنەیەکی هونەری و تابلۆیەکی سەرنجڕاکێشە، لادانی زمانی (بە مرۆڤ کردن)ی تێدایە و سیفەتی مرۆڤ دراوە بە (چوالە و بەلالوک) کە هەردووکیان ڕووەکن. کێشەکەی(١٠)بڕگەیی (٥+٥). و سەرواکەشی بریتییە لە (عەیار ، بەهار). کاتێک سەیری پەندی (**کاتی کەڵک و کار، ئەمانکەن بەیار ، کاتی چزویز ، ئەمانکەن بە دز**(٢٩٣)دەکەین لە ڕووی کێشەوە

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

کێشی(١٠) بڕگەیی (٥+٥)ە، بەڵام لە ڕووی سەرواوە داهێنانێکی تێدا کراوە، چونکە هەر کەرتێک دوو سەروای هەیە و جیاوازە لە سەروای کەرتەکەی تربەم شێوەیە سەروای کەرتی یەکەم (کار ، یار)ە و سەروای کەرتی دووەم (چزوبز ، دز)ە. هەروەها لە پەندی (**کەس بوو بە ناکەس، ناکەس بوو بە کەس، قەدیموەجاخان دەرچوونڕەنج عەبەس**(٣٠٧)کێشی (١٠) بڕگەیی (٥+٥)ە، بەڵام سەرواکەی کە بریتین لە (کەس ، ناکەس ، وەجاخان ، عەبەس)هاوشێوەی سەروای چوارینی ناتەواوە، کە بەمشێوەیەیە (أ أ ب أ) هەروەها ناوەرۆکێکی بەرزیشی هەیە و پێمان دەڵێ: هەرکات ناکەس (خراپەکار) بوو بە دەسەڵاتدار ئەوا کەسانی خانەدان و وەجاخزادە ڕەنج و ماندووبوونیان بە فیڕۆ دەچێت.

بەمجۆرە بەکارهێنانی کێش و سەروا هاوشێوەی شیعری فۆلکلۆری و میللی لە پەندی پێشیناندا بەکار هاتووە و ئاوازێکی جوان و سەرنجڕاکێشی بۆ دروستکردووە و لەم لایەنەوە پەندەکانی کردووەتە هاوتای شیعر.

٢- پەخشانی هاوسەر (السجعالمطرف) : دوو ڕستەی بەدووای یەکدا هاتوو هاوسەروان. بەکارهاتنی سەروا لە پەندی پێشیناندا زۆر بڵاوە، چونکە جوانی بە پەندەکە دەبەخشێت و چێژبەخشتری دەکات وئاسانتر لە بیر و هزردا دەپارێزرێت.بۆ نموونە : لە پەندێکدا هاتووە: (**ئاوێ بڕوا بۆ ڕۆخانە ، خوێش بیخوا نەک بێگانە** (٢٢) وشەکانی سەروا بریتین لە (ڕۆخانە ، بێگانە) کە ئاوازێکی سەرنجڕاکێشی بۆ پێکهێناوە و ناوەرۆکەکەیشی پێمان دەڵێت: پێویستە هاوکاری و دەستگرۆیی خزم و کەس و کارمان بکەین و ئەمان لە پێشترن وەک لە کەسانی بێگانە، کە ئاینی ئیسلامیش پشتگیری ئەم بۆچوونە دەکات. هەروەها لە پەندی (**نە کۆنە کانی بە باخ کە، نە لەدوای چوون ئاخ کە، نە هەتیوچە چراغ کە**(٤٠٨)سەروا بریتییە لە (باخ ، ئاخ ، چراغ) و وشەی (کە) دەبێتە پاش سەروا. کە سەروا و پاش سەروا ئاوازێکی جوانیان دروستکردووە. ناوەرۆکی پەندەکەش ئامۆژگارییە و ئەزموونێکی قوڵی تێدا چڕ کراوەتەوە، کە پێمان دەڵێ: هەرگیز کۆنە کانی نەکەینە باخ و ئەگەر شتێکمان لەدەست چوو خەفەتی بۆ نەخۆین چونکە بە خەم خواردن ناگەڕێتەوە، هەروەها خزمایەتی لەگەڵ ناکەسدا نەکەین.هەروەها لە پەندی (**کاڵا هەڵئەگرێ لە دوکانان، گەنم هەڵئەگرێ لە خەرمانان، ئەکەوێتە دەستی نەزان**(٢٩٦)وشەکانی سەروا بریتین لە (دوکانان ، خەرمانان، نەزان).

٣- پەخشانی هاوتەریب (السجعالموازی) :لەم جۆرە پەخشانەدا تەنها وشەی کۆتایی کەرتەکان هاوکێش و هاوسەروان، ئەمیش هەر جۆرێکە لە پەخشانی سەروادار، بەڵام تەنها جیاوازییان ئەوەیە لەم جۆرەیاندا وشەکانی سەروا (کێش و سەروا)یان وەکو یەکە و لەوانی تردا ئەم مەرجەی تێدا نییە . بۆ نموونە پەندی(**لە زستان شەوێ، لە پیران تەوێ، لە بۆرە سواران هەوێ**(٣٥٣)وشەکانی سەروا بریتین لە (شەوێ ، تەوێ ، هەوێ) کە ئاوازی

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ لێکۆڵینێن کوردی

پەنــدەكەیان پێكهێنــاوە و هەرســێكیان (هــاوكێش و هاوســەروان)، لە هەمانكاتــدا پەندەكە ئامۆژگاریمان دەكات كە پشت بە خۆشی زستان و ساغی پیر و ڕواڵەتی بۆرە سواران نەبەستین.هەروەها لە پەندی (**ئیشی نییە كرداران دەكا ، گوڵی نییە هەوساران دەكا ، عەمەلی نییە فەرمانان دەكا**(٦٥)وشـەكانی (كرداران ، هەوساران ، فەرمانان) هاوكێش و هاوسەروان و ئاوازی پەندەكەیان پێكهێناوە و وشەی (دەكا)ش پاش سەروایە و پەنـدەكە ئامۆژگاریمـان دەكـات خۆمـان لە هەمـوو شـتێك هەڵنەقورتێنین و بەپێـی ئەزموون و زانیاری

خۆمــان و لەكــاتی پێویســتدا قســە بكەیــن. پەنــدی (**بــاخەوانی، باشــترە لە چاوەڕوانی**(٦٨)هونەركاری تێدایە، چونكە ئەگەرچی (هاوكێش) نییە بەڵام بە جۆرێك لە جۆرەكـان كێشـی تێدایە، چونكە كەرتـی یەكەم (٤) بـڕگەیە و كەرتـی دووەم (٨) بــڕگەیە، ئەمە جــگە لەوەی وشــەی ســەروا بــریتین لە (بــاخەوانی ، چــاوەڕوانی) كە هەردووكیــان (هــاوكێش و هاوســەروا)ن و پــێكەوە ئــاوازێكی جوانیــان پێكهێنــاوە و نــاوەرۆكی پەنــدەكەش بیرێكــی جــوانە و هانمــان دەدات لە كــاركردن نەوەســتین بــا كــارەكە كەمــیش بێــت، چــونكە هەر باشــترە لەوەی لە چاوەڕوانیــدا بــین و هــیچ بەرهەمێكمان نەبێت.

٤- پەخشانی هـاوكێش (السجع المتوازن) : ئـەو جۆرە پەخشانەیەبەپێـی بنەماكانی ئـاواز كێشـی هەیـەو سـەروای نیـە.ئەمجۆرەی پەخشـان لەچـاو جۆرەكـانی پێشـووتر لە پەنـدی پێشـیناندا كەمتـر دەبینرێت. ئەمەش لەبەرئەوەی لە زمـانی كوردیـدا سـەروا زیاتر ئـاواز بەرجەستە دەكات وەك لە كێش، هەروەها ئاوازی سەروا ڕوون و ڕەوان دیارە و هەستی پێ دەكرێت، لە كاتێكدا ئاوازی كێش بەم ڕوونییە هەستی پێ ناكرێت. بۆ نموونە پەنـدی (**مـرۆڤ بە قسـە، مەنجەڵ بە ئـاگر**(٣٨٤) خـاوەنی كێشـە و سـەروای نییە، كێشـی هەر كەرتێـك (٥) بـڕگەیە و بە هەردوو كەرتەكە دەبێـتە كێشـی (١٠) بڕگەیـی. هەروەهـا پەندەكە ناوەرۆكێكی قوڵی هەیە و پێمان دەڵێت هەر وەك چۆن مەنجەڵ تا ئاگری لێ نەدرێت نازانرێت چاكە یـان خراپە، ئـاوا مـرۆڤیش كاتێـك قسـەی كـرد و پەیمـانی دا ئەوكـات دەردەكەوێ مرۆڤێكـی چاكە یـان نـا، چـونكە ئەگەر خـاوەن قسـە و پەیمـانی خۆی بـوو ئەوا مرۆڤێكـی سـاغە و بە پێچەوانەشەوە پێچەوانەیە. هەروەهـا پەنـدی(**ئەگەر گوڵ نیت ، دڕكیش مەبە** (٣٢)پابەندی كێشە و هەر كـەرتێك (٤) بڕگەیە و بە هەردوو كەرتەكەش (٨) بڕگە پێكدەهێنن.

تەوەری سێیەم (ڕەوانبێژی پەندی پێشینان):

هونەرەكـانی ڕەوانبێـژی ڕۆڵێكـی بنچینەییـان لە بەرجەسـتەكردنی ئیسـتاتیكای دەقدا هەیە. چونكە ڕۆڵیان هەیە لە ڕەنگرێژكردنی ئەو تابلۆ هونەرییەی، كە پێی دەوترێت

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

ئەدەب.لە پەندی پێشیناندا گرنگی بەهونەرەکانی ڕەوانبێژی دراوە بۆ تەواوکردنی ئەو ئیستاتیکایەیکە لە پەندەکاندا هەیە. لێرەدا هەوڵ دەدەین هەندێک لەو هونەرانەی جوانکاری باس بکەین کە لە پەندی پێشیناندا هەیە:

١- کورتبڕی: پەندی پێشینان چڕکراوەی ئەزموون و هەڵوێستێک، یان لە ڕووداو و چیرۆکێکەوە وەرگیراوە، بۆیە کورت و پوخت کراوەتەوە و (کورتبڕی تێدا کراوە) و بەشێوەیەکی هونەری گوتراون بۆ ئەوەی لە ئاوەزی تاکەکانی کۆمەڵدا پارێزراو بن.کورتبڕی: یەکێکە لە بنەما هونەرییەکانی پێکهێنانی ئیستاتیکای دەق و یەکێک

لە تایبەتمەندییە سەرەکیەکانی پەندی پێشینانە. پێشینانمان ئەزموونەکانی خۆیان، چیرۆک و بەسەرهاتە پەندئامێزەکانیان لە شێوەی پەندێکدا چڕ و پوخت کردووەتەوە، بۆ ئەوەی نەوەکانیان لەبیریان بمێنێت و لە ژیاندا سوودی لێ وەربگرن. هەر بۆیە کاتێک سەیری پەندی پێشینان دەکەین هەست بەم تایبەتمەندییە دەکەین و بەشێوەیەکی گشتیش لە هەموو پەندەکاندا تێبینی دەکرێت. لەبەرئەوەی بەشێوەیەکی گشتی پەندەکان کورتبڕییان تێدایە و زۆربەی ئەو پەندانەی لە توێژینەوەکەدا بکارهاتوون ئەم تایبەتمەندییەیان تێدایە.

٢- لێکچواندن: هونەرێکی ڕەوانبێژییە،بریتییە لە چواندنی شتێک بە شتێکی تر، کە لە سیفەتێکدایان چەند سیفەتێکدا هاوبەش بن. ئەمەش بەمەبەستی بەخشینی بەهای ئیستاتیکی بەو شتەیاخودڕوونکردنەوەی شتەکەیە بۆ کەسی بەرامبەر.عەزیز گەردی دەڵێ: (لێکچواندن بەستن و پەیداکردنی وێکچونێکە لەنێوان دوو شتا یا زیاتر، بەمەبەستی بەشداری کردنیان لە شێوەیەکیا زیاتر بە ئامرازێک بەو بارەی کە قسەکەر مەبەستێتی)(عەزیز گەردی، ١٩٧٢،٢٢) پەندی پێشینان بەوپێیەی بۆ ئەوە وتراون مرۆڤ خۆی تێدا ببینێتەوە، هەربۆیە ئەم هونەرەی زۆر تێدا بەکارهاتووە. لە پەندێکدا هاتووە: (**پەیمان هەورە، بەجێهێنانی بارانە**(١١٦)لەم پەندەدا دوو لێکچوواندنی جوان لە نێوان (پەیمان و هەور ، بەجێهێنانی پەیمان و باران)دا کراوە. پەیماندان بە هەور چوێندراوە و هەمووان دەزانین هەور ئەو گرنگییەی نییە تاوەکو نەبێتە هۆی داباریین و سوود و فەڕ بۆ دەغڵ و دان و کشتوکاڵ، هەربۆیە بەجێهێنانی پەیمانەکە بە باران چوێندراوە. هەروەها لە پەندی (**دڵ وەک شوشە وایە، کە شکا ئەشکێ**(٢٠٥)دڵی مرۆڤ بە شووشە چوێندراوە لە ناسکیدا، هەربۆیە دەبێت وریای دڵەکان بین، چونکە دڵ کە شکا ئیتر بە ئاسانی چاک نابێتەوە و هەرگیز وەک پێشووی لێنایەتەوە. لە پەندێکی تردا دەربارەی ژن وتراوە: (**ژن وەک هەنگە،یا هەنگوینت ئەداتێ،یا پێتەوە ئەدات**(٢٣٦) لێکچوواندنی ورد و جوان بۆ ژن کراوە و ژن بە هەنگ چوێندراوە، کە ئەگەر بە نەرم و نیانی و بە ڕێزەوە مامەڵەت

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

لەگەڵدا کرد ئەویش دەبێتە سەرچاوەی شیرینی و ئارامی و ئاسوودەیی، بەڵام ئەگەر بە توندوتیژی مامەڵەی لەگەڵدا بکرێت و ڕێزی ماندووبوونەکانی نەگیرێت، ئەوا ژیانت لێ تاڵ دەکات، ئەگەرچی ئەم کارە خۆیشی ئازار دەدات و ڕەنگە ببێتە هۆی لەناوچوونیشی.

٣- ڕەگەزدۆزی: هونەرێکی ڕەوانبێژییە و ڕۆڵی هەیە لە چێکردنی ئیستاتیکای دەقدا و (ئەوەیە کە دوو وشە لەڕووی شێوە و دەربڕینەوە تەواو لەیەک بچن یاخود جیاوازی کەم لەنێوانیاندا هەبێت، بەڵام لەڕووی ماناوە جیاواز بن)(مەریوان حسێن فەرحان، ٢٠١٧، ٧٨) کە بەشێوەیەکی گشتی دوو جۆرە: ڕەگەزدۆزی تەواو و ڕەگەزدۆزی ناتەواو.

ڕەگەزدۆزی تەواو: بریتییە لە هێنانی دوو وشە کە لەڕووی شێوە و دەربڕینەوە تەواو لەیەک دەچن، بەڵام لە واتادا جیاوازن. بۆ نموونە لە پەندی (**چاکە لە چاکە ئەبێتەوە**(١٥٢))(چاکە)ی یەکەم بە واتای چاکەکاری و کاری باش دێت و (چاکە)ی دووەم بە واتای مرۆڤی چاک دێت. ناوەرۆکیشی ئەوەیە کە مرۆڤە چاکەکان دەتوانن کاری چاک بکەن و ئەم کردارەش بە هەموو کەسێک ناکرێت. هەروەها پەندی (**قسەیڕاست بەردە،ڕاستگۆبە درۆ بەردە**(٢٨٩))وشەی (بەرد)ی یەکەم بە واتای تەنی بەرد دێت، بووەتە تەواوکەری کاری ناتەواوی (ە)، بەڵام وشەی (بەرد)ی دووەم لە چاوگی (بەردان)ەوە هاتووە، بەواتای دەستبەرداربوون لە شتێک دێت. هەروەها ئەوەمان بۆ ڕووندەکاتەوە کە قسەی ڕاست حەقە و حەقیش ڕەقە، هەربۆیە داوامان لێ دەکات هەمیشە ڕاستگۆ بین و دوور بکەوینەوە لە درۆکردن. پەندی (**مردوو مردوو وەسیەتی بابردی**(٣٨٦))وشەی (مردوو)ی یەکەم بو واتای کەسی مردوو دێت و (ناوی بکەر)ە و وشەی (مردوو)ی دووەم کاری (مرد) لەگەڵ (و)ی لێکدەر پێکهاتووە. هەروەها پەندی (**خزمی بەرێ ، بەرێ بەرێ ، خزمی پشتێ، دەشتێ بە دەشتێ**(١٦٨))وشەی (بەرێ)ی یەکەم بە مانای (ژن) دێت و (بەرێ بەرێ)ی دووەمیش بە واتای (بەرە بەرە)دێت.

ڕەگەزدۆزی ناتەواو: بریتییە لە هاتنی دوو وشە لەڕووی شێوە و دەربڕینەوە جیاوازییەکی کەم لەنێوانیاندا هەیە، بەڵام لەڕووی ماناوە جیاوازن. لە پەندی (**یاشارستان ، یادارستان**(٤٥١))ڕەگەزدۆزی ناتەواو لە نێوان وشەکانی (شارستان و دارستان)دا هەیە. هەروەها پەندی (**ڕەشی، رووتی، کڵاوت نییە ، ئەم جەژن بەو جەژن پڵاوت نییە**()ڕەگەزدۆزی ناتەواو لە نێوان وشەکانی (کڵاو و پڵاو)دا هەیە. لە پەندی (**مەرد بنوو لەسەربەرد**(٣٧٩))ڕەگەزدۆزی ناتەواو لە نێوان وشەکانی (مەرد و بەرد)دا هەیە. لەم پەندەشدا(**گوڵەژاڵە، بەڵێئاڵە، بەلامتاڵە**(٣٣٧))ڕەگەزدۆزی ناتەواو لە نێوان وشەکانی (ژاڵە و ئاڵە و تاڵە)دا هەیە.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

٤- دژیەک: یەکێکە لە هونەرەکانی ڕەوانبێژی، بریتییە لە هێنانی دوو وشە کە ڕواڵەتدا یان لە واتادا دژیەک بن. بە گشتی کۆکردنەوەی دژەکان و دروستکردنی هارمۆنییەت و گونجان لەنێوانیاندا جوانی بە دەق دەبەخشێت.کاتێک سەیری پەندی (**عەقڵ بە گەورە و بچووکی نییە**(٢٧٥)دەکەین وشەکانی (گەورە و بچووک) دژیەکن. پێشینان دەیانەوێت بەشێوەیەکی زۆر جوان ئەوەمان بۆ ڕوونبکەنەوە، کە مەرج نییە تەنها گەورەکان خاوەنی بیروڕا و بۆچوونی ڕاست و دروست بن، بەڵکو پێویستە نەوجەوانان و ئەوانەی تەمەنیشیان کەمە گوێیان لێ بگیرێت، چونکە دەگونجێت بیروبۆچوونەکانیان پەسەند بن لە

چارەسەرکردنی کێشە کۆمەڵایەتییەکاندا. هەر سەبارەت بە کاروبارە کۆمەڵایەتییەکان پەندێکمان هەیە دەڵێ: (**کاری خێر بە تەعجیل ، کاری شەڕ بە تەحلیل**(٢٩٤)وشەکانی (کاری خێر و کاری شەڕ) دژیەکن، بەڵام لە بۆتەی ئەم پەندەدا بەشێوەیەکی جوان و پڕ واتا هاتوون، چونکە چڕکردنەوەی ئەزموون و دنیابینی تێدایە و پێمان دەڵێت کە پێویستە لە کاری خێردا پەلە بکەین و زوو ئەنجامی بدەین، نەوەک گرفتێک یان بارودۆخێک دروست بێت و ببێتە ڕێگر لەبەردەم کارە خێرەکەدا. بە پێچەوانەشەوە لە کاری شەڕدا پێویستە پەلە نەکەین و ڕاوێژ بە خەڵکی بکەین و بیروڕایان وەربگرین بۆ ئەوەی بە کەمترین زیان لێی دەربچین.هەروەها پەندی(**شەڕ دز دروست ئەکا، ئاشتی هەڵی ئەواسێ** (٢٦٣)ئەوەمان بۆ ڕووندەکاتەوە کە کاتێک شەڕ و ناکۆکی لە وڵاتێدا ڕوودەدات دزی و خراپەکاری سەرهەڵدەدات، بەڵام ئەگەر ئاشتی بەرقەراربوو، ئەوا بوار نامێنێتەوە بۆ دز و خراپەکارەکان و ناتوانن بە ئاسانی دزی بکەن.

کورد وتویەتی: (**شین و شایی ، دەستەوایی**(٢٧٣)وشەکانی (شین و شایی) دژیەکن و لەم پەندەدا پێکەوە کۆکراونەتەوە بۆ ئەوەی فێری ژیانێکی تەندروستمان بکەن. مرۆڤ لەبەرئەوەی لەناو کۆمەڵدا دەژیێت و سروشتی ژیانیش وایە کە هەمووان پێویستییان بەیەکتر دەبێت، بۆیە دەبێت لە کاتی خۆشی و ناخۆشیدا هاوکاری یەکتری بین و بە تەنگ یەکترییەوە بچن. هەروەها لە ڕەوشتەوە نییە لە کاتی خۆشیدا هەبین و لە کاتی ناخۆشی و تەنگ و چەڵەمەدا خۆمان ون بکەین، چونکە ڕەنگە ئەوەی ئەمڕۆ بەسەر دراوسێکەماندا دێت سبەی بەسەر ئێمەشدا بێت، ئەوکات ئێمەش بێ کەس دەمێنینەوە.

بەشی سێیەم (بەها کۆمەڵایەتییەکانی پەندی پێشینان):

تەوەری یەکەم (بەها بیری و هزرییەکان لە پەندی پێشیناندا)، بە شێوەیەکی گشتی پەندی پێشینان بەرهەمی کەسانی ڕۆشبیر و دنیادیدە و پیاو ماقوڵانی کۆمەڵن، کە هۆشیار و خاوەن عەقڵ و ئەزموونێکی دەوڵەمەندی ژیانن. هەربۆیە بیروباوەڕ و تێڕوانینی

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

خۆیان دەربارەی ژیان و بوون و مرۆڤایەتی و کۆمەڵ و ... خستووەتەڕوو. عەقڵ و بەکارهێنانی عەقڵ بناغەی شارستانییەت و پێشکەوتن و ژیانێکی تەندروستە. مرۆڤی پێشکەوتنخواز خاوەن عەقڵێکی دروستە؛ کە لە خزمەت خۆی و کۆمەڵەکەیدا بەکاری دەهێنێت. کورد دەڵێ: (**عەقڵ نەبێ گیان لە عەزابایە**)(٢٧٥) چونکە عەقڵ و ژیری بناغەی سەرکەوتن و ژیانی دروست و خۆشبەختییە و نەبوونی عەقڵ و بەکارنەهێنانی وادەکات مرۆڤ هەموو ژیانی لە دەرد و غەم و نەهامەتی و ئازاردا بێت. ئەگەر مرۆڤ عاقڵ بوو ئەوا ژیانی خۆی و ئەوانی تریش پڕ لە ئاسوودەیی و کامەرانی دەکات و بەپێچەوانەشەوە مرۆڤی بێ عەقڵ ژیان لە خۆی و دەوروبەری دەکاتە دۆزەخ، وەک لەم پەندەشدا زیاتر جەختی لێکراوەتەوە، کە دەڵێ:

(**ئەگەر ئەبوو عەقڵ و فامی ، یەکێ بە خاسی ئەییرد نامی** (٢٨))چونکە سەرچاوەی بەدناوی و خراپەکاری کە ببێتە هۆی ناوزڕاندنی مرۆڤ تەنها بێ عەقڵییە و هیچی تر. هەر بۆیە لە پەندێکی تردا هاتووە (**بێ ناوی ، لە بەدناوی چاکترە** (١١٢)) چونکە مرۆڤ ئەگەر ناوبانگیشی نەبێت ئەوا دەتوانێ سەربەرزانە بژیت، بەڵام ئەگەر مرۆڤ بەدناو بوو ئەوا لەناو کۆمەڵدا بەچاویکی نزم سەیر دەکرێت و تا لە ژیاندا بێت ئەم ناوبانگی بەدناوییەی بەدواوە دەبێت.

ئەزموون ڕۆڵێکی باشی هەیە لە ژیانی مرۆڤدا. مرۆڤ پێویستە سوود لە ئەزموونەکانی ڕابردووی خۆی و دەوروبەری وەربگرێت و بیانکاتە پلیکانەی بەرەو پێشچوونی خۆی و سەرکەوتنی بەسەر گرفت و تەنگ و چەڵەمەکانی ژیاندا. لێرەدا گێڕانەوەی ئەم ئەزموونانە و چڕکردنەوەی لە پەندی پێشینانیدا دەبێتە یارمەتیدەرێکی باش بۆ ئەوەی لەکاتی پێویستدا سوودی لێ ببینین، پێشینان وتویانە: (**پیاو قوتابییە و ڕۆژگار مامۆستا**(١٢٠) چونکە ڕۆژگار زۆربەی ئەزموونەکانی ژیانمان فێردەکات. مرۆڤ بەردەوام لە تاقیکردنەوەدایە، تەنانەت ژیانی مرۆڤ خۆی تاقیکردنەوەیە، بەڵام جیاوازی نێوان مامۆستا و ڕۆژگار ئەوەیە: مامۆستا فێرت دەکات پاشان تاقیکردنەوەت پێ دەکات، بەڵام ڕۆژگار تاقیکردنەوەت پێ دەکات پاشان فێر دەبیت، هەربۆیە تاقیکردنەوەی ڕۆژگار سەختە و ئەوەی فێرت دەکات واقعی و زۆر بە سوودن. هەر ئەمەش وایکردووە پێشینان ئەم زانیاری و ئەزموونانە لە چوارچێوەی پەنددا چڕ بکەنەوە. پەندێکمان هەیە دەڵێ: (**هەتا تاڵی نەبینیت، خۆشی نابینیت**(٤٢٦) ئەوەی مرۆڤ دروست دەکات ئەو ناخۆشییانەیە کە بەسەری دێت، چونکە بۆی دەبن بە ئەزموون و یارمەتیدەدەن بە شێوەیەکی دروست ژیان بکات و لەکاتی کێشە و گرفتەکاندا بەهێز بێت و بە دانابیەوە بەسەریاندا زاڵ بێت، ئەوکات زیاتر چێژ لە خۆشییەکانی ژیان وەردەگرێت. چونکە (**سوار تا نەگلێ نابێ بە سوار**(٢٥٥)

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

واتە بۆ ئەوەی ببیت بە سوارێکی سەرکەوتوویمەیدانی ژیان ئەوا پێویستە چەندینجار تووشی شکست هاتبیت و مرۆڤ تا ئازاری شکست نەچێژێت ناتوانێ تامی سەرکەوتن بکات.

هونەرمەندی و دەسترەنگینی و زانینی پیشە و کارێک دەبێتە یارمەتیدەری مرۆڤ بۆ ئەوەی لە هیچ شوێنێک بێکار نەبێت و بژێوی خۆی پەیدا بکات، کورد دەڵێ: (**هونەرمەند لە هیچ لایەک پەکی ناکەوێ**(٤٤٧) چونکە هونەرەکەی دەبێتە فریادڕەسی و لە هەر شوێنێک گیری خوارد دەتوانێت بەهۆی هونەرەکەیەوە خۆی ڕزگار بکات. هەر بۆیە قەدری هونەری خۆی دەگرێت و پەروەردەی دەکات، هەر ئەمەش وایکردووە پێشینان بڵێن: (**قەدری زێڕ بەلای زەڕەنگەرەوەیە**(٢٨٤)چونکە زەڕەنگەر بەهۆی ئەوەی بایەخی زێڕی لەلایە و دەزانێت بەهایەکی بڵندی هەیە، هەربۆیە بە بایەخەوە لێی دەڕوانێت و قەدری دەزانێت. بە واتایەکی تریش هاندانی تێدایە بۆ ئەوەی سپاردە بسپێردرێت بەو کەسەی کە بەها و نرخی دەزانێت، چونکە ئەو بە باشی مامەڵەی دروستی لەگەڵدا دەکات. کەسایەتی مرۆڤ لە ناو کۆمەڵدا یەکێکە لەو لایەنە گرنگانەی کە لە پەندی پێشینانداا زۆر بایەخی پێدراوە و باسکراوە. پەندەکان بەشێکی زۆری لایەنە باشەکانی کەسایەتی مرۆڤیان خستووەتەڕوو و بە بایەخەوە باسیان کردووە و هانی مرۆڤیان داوە پێوەی پابەند بن. هەوەها باسی ئەو کەمو کوڕی و کارە ناچیزانەش کراون کە دەبنە هۆی لەکەدار کردنی کەسایەتی مرۆڤ و هانمان دەدەن بۆ ئەوەی لێیان دوور بکەوینەوە. مرۆڤ پێویستە دووربین بێت بۆ ئەوەی بتوانێت ڕووبەڕووی پێشهات و ڕووداوە لەناکاوەکان ببێتەوە (**دووربینی پەشیمانی لەدوا نییە** (٢١٣) ، چونکە دووربینی وا دەکات مرۆڤ پلان بۆ داهاتوو دابنێت و خۆی بۆ ئامادە بکات. بە پێچەوانەشەوە ئەوانەی دووربین نین و تانها سەیری ئەو ساتە واختە دەکەن کە تیایدا دەژین، ئەوا بە هاتنە ئارای یەک ڕووداو تووشی گرفت دەبن. لەگەڵ ئەوەشدا دەبێت سوود لەو بارووددۆخە ببینن و کورد گوتەنی: (**هەر عەقڵە لە خەسارێ**(٤٣٤) ئیتر دوای ئەو بارووددۆخە دەبێت هۆشیاری زیاتر پەیدا بکات و ئەو گرفتانەی بەسەریدا هاتوون ببنە وانە و پەند بۆی و یارمەتیدەری بن بۆ ئەوەی پێشوەختە خۆی ئامادە بکات بۆ هەر ڕووداو و پێشهاتێک

یەکێک لەو لایەنە گرنگانەی کە پێشینانی کورد گرنگییان پێداوە لایەنی ماددی(پارە و ماڵی دنیایە) چونکە یەکێکە لە پایە گرنگەکانی ژیان و فەلسەفەی مارکسیزم (ماتریالیزمی دیالەکتیکی مێژوویی) بڕوای وایە لایەنی ماددیی بزوێنەری سەرجەم کایە سیاسی و ڕۆشنبیری و کۆمەڵایەتییەکانە و مرۆڤ ئاراستە دەکات بەرەو ئامانجەکانی و دەبێتە داینەمۆی گەشەکردنی تاک و کۆمەڵ. کورد وتوویەتی: (**کاسەی پڕ ئاشتی ماڵە**(٢٩٥) چونکە بەشێکی زۆری گرفتەکانی ماڵ لەڕێگەی پارەوە چارەسەر دەکرێن و بەشێکی گرفتەکانی ماڵ بەهۆی نەبوونییەوەیە. هەروەها هەندێکجار پارە دەبێتە هۆی پلەوپایەی بەرزی کۆمەڵایەتی بۆ مرۆڤ و دروستکردنی کەسایەتییەکی ناودار

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

و خۆشویستی مرۆڤ، ئەو کاتەی لە خزمەتی مرۆڤایەتی و چاکەکردندا بەکاری دەهێنێت، وەک (کەریمی عەلەکە و حاتەمی تەی و ...) پێشینان وتویانە: (**بەرچاو تێر ئابڕوومەندە**(٩١) چونکە ئەو کەسەی بەرچاو تێر بێت، ئەو پارەیەی بە دەستی دەهێنێت لە خزمەت خۆی و خانەوادەی و خەڵکدا بەکاری دەهێنێت و دەزانێت (**پارە چڵکی دەستە** (١١٣) ئەمڕۆ لای تۆیە و سبەی لای یەکێکی ترە، هەربۆیە بەڕێگای دروست پەیدای دەکات و لە ڕێگەی چاکەشدا خەرجی دەکات. هەروەها وتراوە (پێ **بەقەد بەڕەی خۆت ڕاکێشە**(١٢٥) ئەم پەندە ئامۆژگاریمان دەکات کە پێویستە مرۆڤ بە قەد ئەو پارە و سامانەی هەیەتی خەرجی بکات و زیادەڕەوی نەکات، تەنانەت پێویستە لەو پارەیەی دەستی دەکەوێت بەشێکی لێ پاشەکەوت بکات، بۆ ئەوەی لەکاتی تەنگانە یان نە خۆشی یاخود ڕوودانی کارەساتی نەخوازراودا بەکاری بهێنێت و سەرگەردان نەبێت، هەر وەک پێشینان وتویانە (**ماڵی سپی بۆڕۆژی ڕەش**(٣٧٥)مرۆڤی بەرچاوتێر تەماعکار نییە و چاوی لە دەستی خەڵکی نییە، چونکە دەزانێت (**تەماع سەری نەبڕیت سەرت ئەبڕێ**(١٣٥) و تاماعکار لەپێناوی پارەدا سەر بە هەموو کونێکدا دەکات و ئەمەش دەبێتە هۆی لەناوچوونی.

به پێچەوانەشەوە هەندێ جار پارە دەبێتە مایەی بەدڕەفتاری و ناوبانگی خراپ بۆ مرۆڤو کەسایەتییەکەی لەکەدار دەکات، ، تەنانەت هەندێکجار سڵ لە خواردن و دزینی ماڵی خەڵکیش ناکاتەوە، پێشینان ڕاستیان وتووە (**چاوبرسی ئابڕووی نییە**(١٥٢)و لەپێناوی بەدەستهێنانی پارەدا هەموو شتێک دەکات، ئەم جۆرە کەسانە پارەیان زۆر خۆش دەوێت و دڵیان نایە خەرجی بکەن و چاکەکاری پێ ئەنجام بدەن و بەرچاوتەنگ دەبن. پێشینانیش ڕوونیان کردووەتەوە کە (**بەرچاو تەنگی ڕیسوایی ئەهێنێ**(٩١) چونکە تەنها خەریکی کۆکردنەوەی پارەن و پاسەوانی لێ دەکەن، لەکۆتاییشدا (**ماڵی خۆنەخۆر بۆ چەکمەبۆر**(٣٧٤)ە،یان دز لێیان دەدزێت، یاخود میراتگر دەیخوات سەربەستی بەهایەکی باڵایە ومرۆڤ بەدرێژایی مێژوو هەوڵی بۆداوە و لە پێناویدا قوربانی داوە. سەبەستی بەشێکە لە سروشتی مرۆڤ و پێویستییەکی سەرەکی پێشکەوتنی کۆمەڵە.سەربەستی چاوگی داهێنان و پێشکەوتنە و هەوێنی بوژاندنەوەی کۆمەڵە. مرۆڤ ئەگەر هەموو تەمەنیشی لە ژێردەستیدا بەسەر بەرێت ئەوا هەمیشە چاوی لەوەیە ڕۆژێک ئازاد بێت و بەسەربەستی بژێت. کورد دەڵێ(**لام خۆشە لە دۆزەخا بم بە سەربەست، نەک لە بەهەشتا بم بە ژێر دەست**(٣٤٣) لەبەرئەوەی میللەتی کورد زۆر ئازاری ژێردەستی چەشتووە، هەربۆیە لە زۆربەی میللەتانی دنیا زیاتر بەها و نرخی سەربەستی دەزانێت. کورد لە پێناوی سەربەستیدا قوربانی زۆری داوە و بەردەوامیش قوربانی دەدات و بڕوای وایە مرۆڤی سەربەست لەوپەڕی ناخۆشی و ناڕەحەتی و برسێتیدا بێت وەک ئەوە وایە لە بەهەشتدا و لەو پەڕی خۆشیدا بێت، بە پێچەوانەشەوە ئەگەر ژێر دەستە بێت و ژیانیشی لەوپەڕی خۆشیدا بێت ئەوا هەر وەکو ئەوە وایە لە دۆزەخدا

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

بێت. میللەتی کورد زۆر ئازایانە هەوڵی بۆ سەربەستی داوە، چونکە بڕوای وایە (**ئازا جارێک ئەمرێ ، ترسنۆک ڕۆژی سەدجار ئەمرێ** (١٥) کەواتە پێویستە ئازایانە لەپێناوی مافەکانماندا بجەنگین و قوربانی بۆ بدەین، چونکە ئەمە ژیانی ڕاستەقینەیە و مرۆڤ دەبێت وا بژێت، نەک ترسنۆکانە لەژێر دەستیدا بژیت و هەموو زەلیلی و سووکایەتییەک قبوڵ بکات و ڕۆژانە چەندینجار بمرێت.هەروەها هانی مرۆڤ دراوە هەمیشە دژی داگیرکەر بوەستێتەوە و هەرگیز بێگانە پەرستی نەکات، چونکە ئەو دڵسۆزی تۆ نییە و کار بۆ بەرژەوەندییەکانی خۆی دەکات و هەرکات ئیشی پێت نەما بەجێت دەهێڵێ و ئەو کاتەش تەنها شکست و شەرمەزاری و پەشیمانت بۆ دەمێنێتەوە، هەر بۆیە وتراوە (**سەد ساڵ بکەی بێگانە پەرستی ، دوایی هەر دێنیت نشوستی** (٢٤١). هەر ئەمەش وای لە میللەتی کورد کردووە دژی ستەمکاری بوەستێتەوە و هەمیشە لایەنی ستەملێکراو بگرێت و هەوڵیداوە مرۆڤی ستەمکار هۆشیار بکاتەوە بۆ ئەوەی دەست لە ستەمکردن هەڵبگرێت و مافی کەس نەخوات و ستەم لە خەڵکی نەکات. کورد وتویەتی: (**ڕۆژان ڕۆژیان لە شوێنە** (٢٢٣)ئەی ئەوەی ئەمڕۆ دەسەڵاتداریت و دەستت دەڕوات؛ نەکەی ستەم و خراپەکاری بکەیت، چونکە ڕۆژێک دێت ئەو دەسەڵاتەت نامێنێت و ئەو کات کەس ڕەحمت پێ ناکات و هەمووان تۆڵەی خۆیانت لێ دەکەنەوە. لەگەڵ ئەوەشدا هەوڵی هۆشیارکردنەوەی خەڵکیش دراوە و پێی وتراوە (**بە پێکەنینی زاڵم باوەڕ مەکە**(٧٥) چونکە مرۆڤی ستەمکار ئامانی نییە، وەفای بەرامبەر کەس نییە و هەرکات بوویتە بەربەست لەبەردەم بەرژەوەندییەکانیدا، با هەرچەندە دۆستیشی بیت ئەوا بە سانایی لەناوت دەبات و پارێزگاری لە بەرژەوەندییەکانی دەکات، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا پێشینانمان بێئومێد نەبوونە لەوەی ستەمکاری درێژە ناکێشێت و لەم بارەیەوە دەڵێ: (**ئاوی زۆردار سەرەو ژوور ئەڕوا** (٢٣) چونکە ستەمکردن هیچکات ناگاتە ئەنجام و مرۆڤ هەرچەندە ستەمی زیاتر بکات کۆتاییەکی خراپی دەبێت.

تەوەری دووەم: بەها ڕەوشتی و ئاکارییەکان لە پەندی پێشیناندا:

ئاکار و ڕەوشتی جوان بەها و پایەی مرۆڤ بەرزدەکاتەوە، بەجۆرێک کە مرۆڤ بەهۆی ڕەوشتی جوانەوە خۆشەویستی خەڵک بەدەست دەهێنێت. گەلی کورد خاوەن ئاکار و ڕەوشتی بەرزە و مرۆڤی خاوەن ڕەوشت لەناو کوردا پلە وپایەیەکی بەرزی هەیە و کەسانی ڕەوشت نزمیش بەچاوێکی کەم سەیر دەکرێن .ڕەوشت نیوەی جوانی مرۆڤە و لوتکەی کەسایەتییەکەیەتی، مرۆڤ هەرچەندە جوان و کەشخە بێت، بەڵام ئەگەرڕەوشتی خراپ بێت ئەوا جوانییەکەی هیچ بەهایەکی نامێنێت. هەر ئەمەش وایکردووە مرۆڤ گرنگیەکی زۆر بەم لایەنەی کەسایەتی بدات. (بلینێسکی) دەڵێت: (جوانی خوشکی دڵبەند و بەهەقیڕەوشت و ئەخلاقە، ئەگەر بەرهەمێک، بەڕاستی بەرهەمێکی پتەوی هونەریی بێت،

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

ئەوا بەرهەمێکیشە بەراستیڕەوشتی و ئەخلاقییە)(ئیحسان تەبەری،١٧،١٩٩١). گرنگیدان بە ڕەوشت و ئاکارە بەرزەکان لەو بابەتانەن کە لە پەندی پێشیناندا ڕەنگدانەوەی هەیە.
ڕەوشتبەرزی ئامانجی پەروەردە و بناغەی کۆمەڵگای تەندروست و میللەتی سەرکەوتووە، چونکە ئەگەر کۆمەڵگا پابەندی بەها ڕەوشتییەکان بوو، ئەوا کێشە و گرفتە کۆمەلایەتییەکان، گەندەڵی و خراپەکاری و تاوان لەو کۆمەڵگایەدا کەم دەبێتەوە.
کورد دەڵێ: (**تاجی ئەدەب لەسەر نێ ، هەموو جیهان لەبەرنێ**(١٣١) لەم پەندەدا پێشینانمان زۆر بەوردی تانوپۆی ڕەوشتیان کێشاوە و ڕەوشتبەرزییان بە تاجی پاشایەتی چواندووە، چونکە پاشا بەهۆی پێگە و ناوبانگەکەیەوە دەتوانێت بۆ هەموو جێگەیەک بڕوات و بەردەوام ڕێزلێگیراویشە، بە هەمان شێوە مرۆڤی ڕەوشتبەرزیش بە هۆی ڕەوشتە بەرزەکەیەوە دەتوانێت بۆ هەموو شوێنێک بڕوات و خەڵکی ڕێزیشی لێدەگرن. هەروەها لە پەندێکی تردا هاتووە (**پەرژینی پیاو ئەدەبە**(١١٥) بێگومان ڕەوشتبەرزی دەبێتە پەرژینی مرۆڤ و دەیپارێزێت لە خراپەکاری و لەڕێ لادان و ناوبانگی خراپ، تەنانەت خراپەکارەکانیش ناتوانن لێی نزیک ببنەوە و هەوڵی لە خشتەبردنی بدەن، چونکە دەزانن ڕەوشتەکەی دەیپارێزێت و ڕێگەی تاوان و خراپەکاری پێنادات.جوانی یەکێکە لە بەها زاڵەکانی ئافرەت و زۆرجار جوانییەکەی دەبێتە ناوبانگ بۆی، بەلام لەگەڵ ئەوەشدا دەبێت خاوەن ڕەوشتی بالاش بێت، چونکە پێشینان وتوویانە: (**جوانی ئافرەت وا بە ڕەوشت و** خویەوە (١٤٦) ئەمەش لەبەرئەوەی لە کۆمەڵگەی کوردەواریدا ڕەوشتی جوان ناشیرینییەکانی مرۆڤ دەشارێتەوە و ڕەوشتی ناشرینیش جوانییەکانی مرۆڤ دادەپۆشێت و بەهای ناهێڵێت. هەروەها پێویستە مرۆڤ ئاگاداری ڕەوشت و ئاکاری خۆی بێت و دووربێت لە خراپەکاری، چونکە هەندێکجار یەک کاری خراپ دەبێتە هۆی ناوزڕاندنی کەسەکە و لەکەدارکردنی کەسایەتییەکەی، وەک وتراوە: (**کراسێ بە پیسی، هەزار بە پاکی**(٣١٥). حەقویستیئاکارێکی جوانە، بنەمای پێکهێنانی کەسایەتییەکی تەندروستە و یەکێکە لە بەها بالاکان، کە بتوانین نەوەکانی داهاتوومانی لەسەر پەروەردە بکەین. لە پەندێکدا هاتووە: (**حەق ئاو ڕائەوەستێنێ**(١٦٠) چونکە سروشتی مرۆڤ وایە حەزی لە سەرکەوتنی حەق و ژێرکەوتنی ناهەقە، هەربۆیە هەرکاتێک ڕوونبووەوە حەق لەلای کێیە ئیتر دەبێت هەمووومان ڕاوەستین و ملکەچی بین و کۆتایی بە بابەتەکە بهێنین. بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا هەندێک کەس لەبەر بەرژەوەندی تایبەتیانڕەنگە پشتی ناحەق بگرن، هەربۆیە پێشینان لەم پەندەدا ئەوانە بە خزمەتکاری ستەمکاران دادەنێن کە دەڵێ:(**ئەوی پشتی ناحەق بگرێ ، نۆکەری زاڵمە**(٥٩) چونکە تەنها ستەمکارەکان و نۆکەرەکانیان دان بە حەقدا نانێن و هەرکاتێک بەرژەوەندییەکانیان کەوتە مەترسییەوە، ئەوا دژی حەق و خاوەن حەق دەوەستنەوە. پێشینان لە پەندێکی تردا هانی خاوەن حەق دەدەن دەستبەرداری حەقەکەی نەبێت و لەپێناو

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

بەدەستهێنانیدا هەموو هەوڵێک بدات. پێشینان وتوویانە: (**حەق نادرێ، ئەسەنرێ**(١٦٠) واتە مرۆڤ پێویستە حەقخواز بێت و پشگیری حەق بکات و لەپێناویدا قوربانی بدات.

ڕاستیویستی وڕاستگۆیی یەکێکە لە سیفەتە هەرە دیارەکانی کەسایەتی مرۆڤ و پێوانەی ڕەوشت بەرزی و ئاکارجوانی مرۆڤ. ڕاستیهاندەری مرۆڤە بۆ چاکەکاری و ڕێگای ڕستی مرۆڤایەتی و بە پێچەوانەشەوە چەوتی و درۆ دەبنە بناغەیەکی نادروست و هاندەری خراپەکاری. پێشینان وتویانە:(**ڕاستی ڕەفتی ، چەفتی کەفتی** (٢١٩) چونکە هەمیشە ڕاستی لە کۆتاییدا سەردەکەوێت و ناڕاستیش هەر ڕووندەبێتەوە و کەسانی ناڕاستیش هەر تووشی شکست دێن. هەروەها لە پەندێکی تردا هاتووە:(**ڕاست بە و بەلای شێردا بڕۆ**(٢١٩) چونکە مرۆڤی ڕاست باکی بە هیچ مەترسییەک نییە و لە هیچ شتێک ناترسێ، چونکە دەزانێت هیچ هەڵەیەکی نەکردووە و ڕاستبوونەکەی دەیپارێزێت.

بەها باڵاکانی کۆمەڵگە بە گشتی لە دابونەریت و ئایینەوە وەرگیراون، هەربۆیە لە زۆر شوێندا ئەم بەهایانە دەبەسترێنەوە بە خودا و ئایینەوە، ئەمەش لەبەرئەوەی ببێتە هاندەرێکی باشتر بۆ پابەند بوون بەم بەهایانەوە، لەم پەندەدا:(**خوا ڕاستە و ڕاستی لێ خۆش دێ**(١٧١)ئامۆژگاری کراوین بۆ ئەوەی ڕاستیویست بین، چونکە ئەگەر وامان کرد ئەوکاتە خوداش خۆشی دەوێین و لە ژیانیشدا سەربەرزانە دەژین. لە پەندی (ڕاستی دۆستی خوایە)()ئەوە خراوەتەڕوو کە مرۆڤی ڕاست هەمیشە خۆشەویستی خودایە و ئاینی ئیسلام زۆر جەختی لەسەر ڕاستی و ڕاستگۆیی کردووەتەوە، بەشێکی زۆر لە ئایەتەکانی قورئان و فەرموودەکانی پێغەمبەر "درودی خوای لێبێت" هانی مرۆڤیان بۆ ڕاستگۆیی داوە. پێغەمبەر "درودی خوای لێبێت" دەفەرموێ:(إن الصدق یهدی الی البر وإن البر یهدی الی الجنه، وإن الرجل لیصدق حتی یکتب عند الله صدیقا) (ابی زکریا یحیی بن شرف النووی الدمشقی، ٢٠٠١، ٥٧)واتە: ڕاستی ڕێنیشاندەرە بۆ چاکە، و چاکەش ڕێنیشاندەرە بۆبەهەشت، و مرۆڤ لە قسەکانیدا ڕاست دەڵێ هەتا لای خوا بە ڕاستگۆ لەقەڵەم دەدرێ.

کۆمەڵگای کوردەواری هەروەکچۆن ئەوەندە گرنگیبە ڕاستی داوە، بەهەمان شێوە درۆکردنیش گرنگی پێدراوە و هانی مرۆڤ دراوە بۆ ئەوەی لێی دووربکەوێتەوە. پەندی (**چرای درۆ بێ شەوقە**(١٥٥) ئەو ڕاستییەمان بۆ ڕووندەکاتەوە کە کەسانی درۆزن لەناو کۆمەڵگادا بەهایەکی نزمیان هەیە و بە چاوێکی سووک سەیر دەکرێن و کاتێک درۆ دەکەن هەموو کەس دەزانێت درۆ دەکەن و بڕوایان پێ ناکرێت. هەروەها پەندی (**درۆزن دوژمنی خوایە**)(٢٠٢) دەربڕی ئەم بیرەیە، چونکە درۆکردن لە قەدەغەکراوەکانە و یەکێکە لە ڕەوشتە ناشرینەکان و تاوانێکی گەورەشە. مرۆڤ بەهۆی درۆکردنەوە لەناو خەڵکدا بە چاوێکی نزم سەیر دەکرێت و لای خواش ڕیسوادەبێت و توشی دۆزەخ دەبێت. پێغەمبەر "درودی خوای لێبێت" دەفەرموێ:(إن الکذب یهدی الی الفجور وإن الفجور یهدی الی النار، وإن الرجل

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

يكذب حتى يكتب عند الله كذابا)(ابى زكريا يحيى بن شرف النووى الدمشقى، ٢٠٠١، ٥٧)واتە: بێگومان درۆ ڕێنیشاندەرە بۆ خراپەکاری، و خراپەکاریش ڕێنیشاندەرە بۆ ئاگر، و بەردەوام مرۆڤ درۆدەکات هەتا لای خوا بە درۆزن لەقەڵەم دەدرێ.

هەوڵدانو تێکۆشان یەکێکی ترە لەو بەهایانەی کە پەندی پێشینان گرنگی زۆری پێداوە. مرۆڤ تەنها بەهۆی هەوڵدانەکانییەوە دەتوانێت سەرکەوتوو بێت و بە ئامانجەکانی بگات. پێشینانی کورد باسیان لە گرنگی هەوڵدان و تێکۆشان کردووە لەپێناو بەدیهێنانی ئامانج و ئاواتەکان. لە پەندێکدا هاتووە:(**ڕەنج سەرەنجامی گەنجە** (٢٢١) واتا ئەو کەسەی هەوڵدەدات و کار دەکات، ئەوا (گەنج) بەدەست دەهێنێت.هەروەها هاتووە (**بدە ڕەنج ، بخۆ گەنج**(٩٥) ڕەنج و ماندووبوون دەبنە هۆی بەدەستهێنانی پارە و سامان، کە مرۆڤدەتوانێت هەموو شتێکی پێ بکڕێت و سەربەرزانە پێی بژێت، چونکە (**دەستی ماندوو لەسەر زگی تێرە**(١٩٥)و ئەو کەسەی هەوڵدەدات و خۆی ماندوو دەکات بژێوی ژیانی خۆی و ماڵ و منداڵی دەبین دەکات و بە برسێتی و داماوی نامێنێتەوە. هەروەها دەبێتە خۆشەویستی خەڵکیش، چونکە مرۆڤ هەر بە سروشت کەسانی ئیشکەریان خۆش دەوێت و بەچاوی سووک سەیری ئیشنەکەریان کردووە، وەک هاتووە: (**ئیشکەری خۆتی ، خۆشەویستی خەڵکی**(٦٤). میواندۆستی لە سیفەتە بەرزەکانی کۆمەڵگای کوردەوارییە و لە دابونەریتە جوانەکانە. پێشینانمان هەمیشە میواندۆست بوون و ڕێزی میوانیام کردووە و هانی نەوەکانیشیان داوە کە میواندۆست بن. کورد دەڵێ: (**میوان ئازیزە**(٣٩٥) چونکە کەسانی میواندۆست هەمیشە بە میوانداری میوان و خزمەتکردنی میوان ئاسوودە دەبن و هەست بە ئارامی دەکەن. کۆمەڵگای کوردی بڕوایەکی پتەویان بەوە هەیە میوان قەزاوەگێڕی بەلا و نەهامەتییە و خودا بەهۆی میوانەوە پیت و بەرەکەت و میهرەبانی بەسەر ماڵی خانەخوێدا دەڕژێنێت، بۆیە پێشینان وتوویانە: (**میوان دیاری خوایە**(٣٩٥) چونکە خودا ئەو ماڵەی خۆشویستووە بۆیە ئەم دیارییەی بۆیان ناردووە. هەروەها پێشینانمان هسنمان دەدەن لە کاتی میوانداری کردندا ڕووخۆش و دەم بەخەندە بین و ڕێزی تەواو لە میوان بگرین تا میوان وا هەست شەرمەزاری نەکات، چونکە ئەزموون ئەوەی سەلماندووە کە میوان هێندەی چاوی لە میوانداری و ڕووخۆشی خاوەن ماڵە، هێندە خواردن بەلایەوە گرنگ نییە، بۆیە وتراوە: (**نانت جۆین و خۆڵقت گەنمین بێ**(٤٠٠).

زمانشیرینی و قسەخۆشی یەکێکن ترن لەو بەها بالایانەی لە پەندی پێشیناندا وەک لایەنێکی جوانی کەسایەتی مرۆڤ و ڕێگەیەکی دروست بۆ ڕاکێشانی سەرنجی خەڵک و هاندانیان بۆ ئەوەی گوێی لێ بگرن و ئەگەر داواکارییەکی هەبوو بۆی جێبەجێ بکەن، ئەمەش لەبەرئەوەی لە ڕووی دەروونییەوە کاریگەرییەکی زۆر لەسەر بەرامبەر دروست دەکات. کورد دەڵێ: (**مار بە قسەی خۆش لە کون دێتە دەر**(٣٦٩) لەم پەندەدا ئەوەمان بۆ

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

ڕوون کراوەتەوە کە مرۆڤ بەقسەی خۆش دەتوانێت کاریگەری نەک تەنها لەسەر مرۆڤە باشەکان دابنێ، بەڵکو دەتوانێت مرۆڤە خراپەکانیش بخاتە ژێر کاریگەری خۆیەوە و وای لێبکات داواکارییەکانی جێبەجێ بکات. زمانشیرینی هێندە لای پێشینانمان بایەخی پێدراوە تەنانەت ڕەهەندێکی ئایینییان پێ بەخشیووە و وتوویانە: (**زمانی شیرین لە بەهەشتەوە هاتووە**(٢٣٣) ئەمەش لەبەرئەوەی ببێتە هاندەرێکی باش بۆ ئەوەی گرنگی بەم سیفەتە بدەین و خۆمانی پێ بڕازێنینەوە.

بەشیچوارەم (بەها ئایینییەکان لە پەندی پێشیناندا):

گەلی کورد بەزۆریی موسڵمانن و لەو گەلانەیە بە زوویی ئاینی ئیسلامیان وەرگرت و پێوەی پەیوەست بوون و بە ویستی خۆیان و بە ئاشتی ئاینی تازەیان وەرگرت، چونکە (تێفکرین کە ئەم ئاینە تازەیە موافیقی تەبع و وجدانیانە، لەبەر ئەوە بە ئاسانی و بەرە بەرە قبوڵیان کرد)(حەسەن مەحمود حەمەکەریم،١٩٩٨،١٧٨)لەبەرئەوەی ئاینی ئیسلام بریتییە لە (قورئان و فەرموودەکانی پێغەمبەر-درووودی خوای لێ بێ-) و ئەوانیش بە زمانی عەرەبین و تێگەیشتنیان لەلایەن خەڵکی نەخوێندەواری کوردەوە ئاسان نەبووە، بۆیە شێخ و مەلا و مامۆستا ئاینییەکان هەوڵیان داوە بنەما و بنچینە و ڕێساو دەستوور و ئامۆژگارییەکانی ئاینی ئیسلام لەشێوەی پەندی پێشیناندا دەرببڕن، کە ئەمەش گرنگییەکی زۆری هەبووە لەسەر پەروەردەکردنی خەڵک و ڕێنموویان بەپێی ئەم ئاینە. د. شوکریە ڕەسوڵ دەڵێت:(مەسەلەی ئاینی لە پەندی پێشیناندا جێگایەکی دیاریکراوی هەیە و زۆری لەسەر وتراوە، چونکە ئاین کارێکی بەهێزی کردۆتە سەر فراوان کردنی پلەی زانیاری گەلی کورد، ئەم جۆرە پەندانە بوونەتە قوتابخانەی فراوانی پتەوکردن و فێرکردنی بڕوای ئاینی کە لەسەر بناغەی بڕوا بە ژیانی پاش مردن دامەزراوە)(شوکریە ڕەسول ئیبراهیم، ١٩٨٤،٩٧).

کورد دەڵێ: (**خوا لە سوڵتان مەحمود گەورەترە**)(١٧٢)خوا لە هەموو پاشا و سوڵتانێک گەورەترە، خوا گەورەی گەورەکانە، دەسەڵاتی بەسەر هەموو بوونەوەردا هەیە، هەرچییەک بیەوێت ئەنجامی بدات کەس ناتوانێ پێشگیری لێ بکات، خوای گەورە دەفەرمووێ:(عالم الغيب والشهادة الكبير المتعال)الرعد:٩، واتە:(ئەو زاتە زانای نهێنی و شاراوەکانە هەروەها زانای ئاشکرا و بینراوەکانیشە، زاتێکی زۆر گەورە و بە شکۆ و بڵند و پایەدارە) (بورهان محەمەد ئەمین، ٢٠٠٢، ٢٥٠).

خودا ئەو زاتەیە کە هەرگیز گۆڕانکاری بەسەردا نایەت، بوونەوەر و مرۆڤایەتی و سەرجەم گیانداران گۆڕانیان بەسەردا دێت، لە دایک دەبن و دەژێن و لە ناودەچن و دەمرن، بەڵام خوا هەر بووە و هەر دەبێ و دوورە لەو جۆرە سیفەتانەوە، چونکە ئەگەر وانەبێت ئەوا خواداری بۆ ناکرێت کە ئەمەش دوورە لە خوای گەورەوە. پەندی (**هەر خوا لە قەرارەکی**

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

دەمێنێ)(٤٣٣) ئەم بیرە دەردەخات، هەروەها لەلایەکی ترەوە ئەم پەندە ئەوە دەگەیەنێت کە هیچ مرۆڤێک

لە سەرەتاوە تا کۆتایی بە یەک شێوە نامێنێتەوە یان یەک خوورەوشتی نابێت بەڵکو قابیلی گۆڕانە لە خراپەوە بۆ چاکە یان بەپێچەوانەوە.هەروەها پەندی (**کە وتی تێژ تێژ**)(٣٠٠) باڵادەستی و بەتوانایی خودا دەردەخات و ئەڵێن (کابرایەکی شارەزووری لەوی تر ئەپرسێ برا چۆن خوا ئەم دڕکانەی تێژکردووە؟ ئەویش ئەڵێ: برا کەوتی تێژ تێژ، جا ئەمە هەرچەندە لە لێکۆڵینەوەیەکی سادەوە پەیدابووە، بەڵام تەواو تێگەیشتنی ئەو ئایەتەی قورئانە کە ئەفەرمووێ:(إنما أمره إذا أراد شيئا أن يقول له كن فيكون) يس:٨٢، واتە: بێگومان هەرکاتێک فەرمانی خوا دەرچوو ویستی شتێک جێبەجێ بکات و بیهێنێتەدی پێی دەڵێت ببە ئەویش دەست بەجێ و بێ دواکەوتن پێش دێت و ئەنجام دەدرێت و دروست دەبێت (بورهان محەمەد ئەمین، ٢٠٠٢، ٤٤٥) هەروەها پەندی (**ئەو کەسەی گیان ئەدا گیانیش ئەسێنێ**)(٥٣) مەبەست خوایە و یەکێک لەو دەستوور و پەیڕەوانەی کە خوای گەورە لە بوونەوەردا دایناوە و ژیان و مردنە، خوای گەورە خۆی وەچەبە مرۆڤ دەدات دەیژیێنێ و لە هەمان کاتیشدا مرۆڤ دەمرێنێت، کە مەبەست لە ژیان و مردنیش تاقیکردنەوەی مرۆڤە، وەک دەفەرمووێ:(الذي خلق الموت والحياةليبلوكم أيكم أحسن عملا وهو العزيز الغفور) الملك:٢،واتە:(هەر ئەو خۆی مردن و ژیانی بەدیهێناوە، تا تاقیتان بکاتەوە کێتان کردەوەی چاکتر و پەسەندترە...)(بورهان محەمەد ئەمین، ٢٠٠٢، ٥٦٢).

پەندی (**دنیا بازاڕی خوایە**)(٢٠٦) بەو واتایە دێت کە خوا دنیای دروست کردووە بۆ ئەوەی ببێتە جێگای تاقیکردنەوەی مرۆڤ و هەر کەسێکیش لە دنیادا کاری چاک بکات و ڕەزامەندی خوا بەدەست بێنێت ئەوە براوەیە و بەپێچەوانەشەوە ئەوانەی کارو کردەوەی خراپ دەکەن و کار بۆ ڕەزامەندی خوا ناکەن ئەوانە دۆڕاون، چونکە توشی سزای دۆزەخ دەبن. خوا دەفەرمویێ:(يا أيها الذين آمنوا هل أدلكم على تجارة تنجيكم من عذاب أليم تؤمنون بالله ورسوله وتجاهدون في سبيل الله بأموالكم وأنفسكم ذلكم خير لكم إن كنتم تعلمون)الصف:١٠-١١، واتە: (ئەی ئەو کەسانەی باوەڕتان هێناوە، دەستنیشانی بازرگانییەکتان بۆ بکەم کە لە سزایەکی بە ئێش ڕزگارتان بکات؟! سەرەتا باوەڕهێنانتانە بە خوا و پێغەمبەرەکەی، ئینجا هەوڵ و تێکۆشانتانە لە ڕێگەی خودا بە بەخشینی ماڵ و سامانتان، وە بەخشینی خۆتان، بێگومان ئەو کارەتان چاکتر و بە فەڕترە بۆتان ئەگەر بزانن و تێبگەن) (بورهان محەمەد ئەمین، ٢٠٠٢، ٥٥٢)

لە ڕۆژی دواییدا تەرازووی خوا دادەنرێ بۆ کێشانە و پێوانەی کردارەکانی مرۆڤ و پێشینانیش وتویانە (**بزن بەپێی خۆی ئەکرێ بە دارا و مەڕیش بەپێی خۆی**)(٩٨) لێپرسینەوەی

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

لەگەڵدا دەکرێ و هەموو شتێک سەرەنجام و پاشەڕۆژی خۆی هەیە. خوا دەفەرموێ: (فمن يعمل مثقال ذرة خيرا يره ومن يعمل مثقال ذرة شرا يره)الزلزله: ٧-٨، واتە:(جا ئەوەی بە قەدەر سەنگی گەردیلەیەک خێر و چاکەی ئەنجام دابێت دەیبینێتەوە، ئەوەش بە قەدەر سەنگی گەردیلەیەک شەڕ و خراپەی هەبێت دەیبینێتەوە) (بورهان محەمەد ئەمین، ٢٠٠٢، ٥٩٩) .

مرۆڤ لە ژیانی دنیادا هەر کار و کردارێک کە ئەنجامی دەدات بەرهەمەکەی هەر بۆ خۆی ئەگەڕێتەوە. کورد دەڵێ:(**خاس کەیت بۆ خۆتە و خراپ کەیت بۆ خۆتە**)(١٦٣) ئەگەر مرۆڤ کاری چاک ئەنجام بدات ئەوا خوا پاداشتی چاکەی دەدرێتەوە و ئەگەر کاری خراپیش ئەنجام بدات ئەوا تووشی سزای خوا دەبێت و هیچ کەسێکیش ستەمی لێ ناکرێت. خوا دەفەرموێ:(من عمل صالحا فلنفسه ومن أساء فعليها وما ربك بظلام للعبيد) فصلت:٤٦، واتە: (ئەوەی چاکە بکات پاداشتی چاکەکەی بۆخۆیەتی، ئەوەش کە خراپە و تاوان بکات هەر لەسەرخۆی دەکەوێت، دڵنیابە کە پەروەردگاری تۆ بچوکترین ستەم لە بەندەکانی ناکات)(بورهان محەمەد ئەمین، ٢٠٠٢، ٤٨١) مرۆڤیش لە دنیادا هەر کارێک ئەنجام بدات چ باش بێت چ خراپ ئەنجام و پاداشتی خۆی هەیە لە ڕۆژی دواییدا.

ئەنجام:

١- بەها باڵاکان بەشێوەیەکی فراوان لە پەندی پێشیناندا ڕەنگیان داوەتەوە و پێشینانمان پەندەکانیان کردووەتە مینبەری پەروەردەکردنی تاکەکانی کۆمەڵ

٢- کتێبی (پەندی پێشینانی شێخ محەمەدی خاڵ) کتێبێکی بەنرخی بواری ئەدەبی فۆلکلۆریی کوردییە و ژمارەیەکی زۆری پەندی پێشینانی کوردی لە فەوتان پاراستووە.

٣- لە پێکهاتەی پەندی پێشیناندا گرنگییەکی زۆر بە بەهای ئیستاتیکی دراوە و لەم ڕێیەوە جوانی و چێژ بە بەر پەندەکاندا کراوە، بۆ ئەوەی بە ئاسانی لەبەربکرێن و لە هزری تاکەکانی کۆمەڵدا بمێننەوە.

٤- کورتبڕی تایبەتمەندییەکی سەرەکی پەندی پێشینانە و بەشێوەیەکی گشتی پەند چڕکراوەی ئەزموون یان ڕووداو و بەسەرهاتێکە.

٥- پێشینانی کورد بەها کۆمەڵایەتییە بەرزەکانی وەک ڕەوشت جوانی، ڕاستگۆیی و بەوەفایی و حەقویستی و هەوڵدان و میواندۆستی و ...یان لە بۆتەی پەندی پێشیناندا خستووتەڕوو.

٦- ئاینی ئیسلام بە شێوەیەکی فراوان لە پەندی پێشیناندا ڕەنگی داوەتەوە، بە جۆرێک تەنانەت کۆمەڵێک پەندی پێشینان ناوەڕۆکێکی ئاینیشیان نییە، بەڵام وشەیەک یاخود زاراوەیەکی ئەم ئاینەیان تێدایە.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

سەرچاوەکان:

قورئانی پیرۆز
١. ابی زکریا یحیی بن شرف النووی الدمشقی (٢٠٠١)، ریاض الصالحین، ط١، مطبعة دار فکر، بیروت.
٢. ئیحسان تەبەری(١٩٩١)، لەسەر هەندێک مەسەلەی ئیستاتیک و هونەر، و: هێدی، چ١، ئاڵمان
٣. بورهان محەمەد ئەمین(٢٠٠٢)، تەفسیری ئاسان، چ٣، چاپخانەی (اسوه)، قوم.
٤. حەسەن مەحمود حەمەکەریم،١٩٩٨، کوردستان لەبەردەم فتوحاتی ئیسلامیدا، چ١،چاپخانەی تیشک، سلێمانی.
٥. شێخ محەمەدی خاڵ (٢٠٠٧) ، پەندی پێشینان، چاپی سێیەم،چاپخانەی شڤان، سلێمانی.
٦. شێخ محەمەدی خاڵ(٢٠٠٧)، ناڵەی دەروون، چاپی یەکەم، چاپخانەی دەزگای ئاراس، هەولێر.
٧. شوکریە ڕەسول ئیبراهیم (١٩٨٤)، ئەدەبی فۆلکلۆری کوردی، بەشی دووەم، چاپخانەی زانکۆی سەلاحەدین، هەولێر.
٨. شفیق یوسف البقاعی (١٩٨٥)، ط١، منشورات جامعة السابع من أبریل، بنغازی، لیبیا.
٩. عەلائەدین سەجادی (١٩٥٢)، مێژووی ئەدەبی کوردی، چاپییەکەم، چاپخانەی مەعاریف،بەغدا.
١٠. عەزیز گەردی(١٩٧٢)، ڕەوانبێژی، ب ١، چاپخانەی الجاحظ، بەغداد.
١١. عومەر ئیبراهیم عەزیز(٢٠٠٢)، القیم المرغوبە فی الکتب المنهجیە فی القرن الحادی و العشرون من وجهیە نظر التربویین و النفسیین»، مجلە زانکوی سلیمانی (الجامعە السلیمانیە)، جزء ب، عدد ٩، السلیمانیة.
١٢. عیزەدین مستەفا ڕەسووڵ(٢٠١٠)، لێکۆڵینەوەی ئەدەبی فۆلکلۆری کوردی، چاپی سێیەم، چاپخانەی دەزگای ئاراس، هەولێر.
١٣. قومریە محمد نەجیب (٢٠٠٢)، پەندی پێشینان لە ئەدەبی کوردیدا، گۆڤاریرووناکبیر، ژ ٤، سلێمانی.
١٤. کەریم شارەزا (١٩٨٣)، پەندی بەراوردکاری، چاپخانەی سەمیرامیس، بەغداد.
١٥. محەمەد عەبدلکەریم ئیبراهیم(٢٠١٢)، پێکهاتەی زمانی شیعری لە ڕوانگەی ڕەخنەی ئەدەبیی نوێوە، چاپی یەکەم، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر.
١٦. مەریوان حسێن فەرحان (٢٠١٧)، جوانکاری لە شیعری وەفاییدا، چاپی یەکەم، چاپخانەی پەنجەرە، سلێمانی.
١٧. ناز ئەحمەد سەعید و سدیق ئەوڕەحمان عەلی (٢٠٢١)، ڕەنگدانەوەی بەها پەروەردەییەکان لە هۆنراوەی منداڵاندا، چ١، ناوەندی سارا، سلێمانی.[٣]

پەراویز:

[١] شێخ محەمەدی خاڵ: ناوی تەواوی شێخ محەمەد کوڕی شێخ عەلی کوڕی شێخ ئەمینی خاڵە. لە لە ساڵی ١٩٠٤ لە شاری سلێمانی بنەماڵەیەکی ئاینی ناسراو هاتووەتە دنیاوە. لە منداڵییەوە شەیدای خوێندن و خوێندنەوە و نووسین بووە. خاوەنی کۆمەڵێک بەرهەمی ئاینی و ئەدەبی و مێژوویی و زانیاری گشتییە بە زمانەکانی کوردی و عەرەبی، کە زیاتر لە (٣٠) بەرهەمن. لە ١٥ تەمووزی ١٩٨٩ کۆچی دوایی کردووە. بڕوانە: (شێخ محەمەدی خاڵ، ٢٠٠٧، ل ٣٣١-٣٣٤)

القيم العليا و انعكاساتها في الأمثال (أمثال شيخ محمد خال انموذجا)

الملخص:

بحثنا بعنوان (القيم العليا و انعكاساتها في الأمثال (أمثال شيخ محمد خال انموذجا) لذا يتناول القيم العليا التي توجد في الأمثال و اختيار (أمثال شيخ محمد خال) يعود الى أن الكاتب جمع فيه عددا لا باس به من الأمثال، و اخترنا هذا الكتاب ليكون حدود بحثنا.

يتكون بحثنا من أربعة أقسام: القسم الأول (تحليل مفاهيم البحث) الذي يتكون من ثلاثة محاور. المحور الأول: (القيم العليا) يتكلم عن القيم و القيم العليا، و المحور الثاني يتناول (الأمثال) و المحور الثالث يتعلق بكتاب (الأمثال شيخ محمد خال) و القسم الثاني: (القيم الاستاطيقية في الأمثال) مكونة من ثلاثة محاور أيضا. المحور الأول (أسلوب الأمثال) هنا نظهر جماليات التي تجسدها القدماء عن طريق أسلوب و لغة الأمثال. المحور الثاني حول (أنغام الأمثال) حيث توضح الأنغام و الأوزان و القوافي التي منحت الأمثال الجمال و الجلال. المحور الثالث (بلاغة الأمثال) يتناول بعض الفنون البلاغية في الأمثال.

القسم الثالث (القيم الاجتماعية في الأمثال) يتكون من هذه المحاور. المحور الأول (القيم الفكرية و العقلية في الأمثال) يبين عقيدة القدماء و تصوراتهم حول الحياة و الوجود و الانسانية و المرأة... المحور الثاني (القيم الأخلاقية في الأمثال) يتناول تحليل الأمثال التي توجه خلق أفراد المجتمع.القسم الرابع (القيم الدينية في الأمثال) يبحث انعكاسات الأسس الثابتة للدين الاسلامي في الأمثال.

و تم عرض النتائج في بعض النقاط.

الكلمات الدالة: *القيم العليا، الأمثال، القيم الاستاطيقية، القيم الاجتماعية، القيم الأخلاقية، القيم الدينية.*

High merits and their reflections on the proverbs (proverbs of Sheik Mohamadi khal) as example

Abstract:

The paper entitled (High merits and their reflections on the proverbs (proverbs of Sheik Mohamadi khal)) as example describes those high values which are exist in the proverbs. The book (proverbs of Sheikh Mohamadi Khal) has chosen because the author has collected plenty of proverbs and also the research to be specified we have selected only that book .

The paper consists of four sections: the first section (theorised the concepts of the research) which are (high merits), (proverbs) and (the proverbs book of Sheikh Mohamadi Khal).

Second section (aesthetical value of proverb) consists of three parts which are (proverb manner) which is here those aesthetics will be illustrated that the ancestors showed through the proverbs. The second part (the music of proverbs) clarifies those musics and rhythms that made the proverbs attractive and decorative. The third part (rhetoric of proverb) describes some rhetoric aspects in the proverbs.

In the third section (social merits of proverb) which consists of (thought and mind merits of the proverbs) which demonstrate the believes and views of the ancestors about life, existence, humanity and women. The second part (custom and ethic merits of the proverb) analyse those proverbs that directed to the customs and ethics of the community members.

The fourth section (religious merits in the proverbs)which explain the reflections of the principles of Islam as believe, perspective, ethic and custom in the proverb .The results have been showed in some points.

Keywords: *high merit, proverb, aesthetical merit, social merit and religious merit.*